

André Gide

Návrat ze Sovětského svazu

dp

Obzory
sbírka poučných knížek

1. M. Urban: **Česká literatura a Slováci**
Doplněno seznamem nové slovenské literatury. 8 Kč

2. J. Mahen: **Kapitola o předválečné generaci**
Doplněno bibliografickým přehledem jejich zástupců. 6 Kč

3. F. Götz: **Boj o český divadelní sloh**
Půl století pražského divadla. 7-50 Kč

4. B. Frank: **Politická novela**
Přeložila M. Sotonová. 10 Kč

5. A. J. Urban: **Město zvané Hollywood**
S 22 fotografiemi. 16 Kč (v. 26 Kč)

6. P. Buzková: **Šaldovi Loutky a dělníci boží**
Literárně kritická studie. 6 Kč (v. 12 Kč)

7. K. Nový: **Na Táboře 1420**
Slavnostní scéna. 6 Kč (v. 12 Kč)

8. H. G. Wells - B. Stollberg - W. J. Vinton:
Nová Amerika
Přeložili V. Novotná, H. Langer a A. A. Hoch. 12 Kč (v. 20 Kč)

9. A. L. Bém: **Světový význam Puškinův**
S ukázkami jeho lyriky. Přeložil P. Kříčka. 6 Kč (v. 12 Kč)

10. A. Gide: **Návrat ze Sovětského svazu**
Přeložil B. Mathesius. 8 Kč

Družstevní práce, Praha II, Národní 36

André Gide

Návrat ze Sovětského svazu

Družstevní práce v Praze

1936

*Památce Eugena Dabita
připisuji tyto stránky,
odlesky toho, co jsem zažil a myslil
v jeho přítomnosti a s ním.*

Homérský hymnus na Démétru vypravuje, jak velká bohyně na své bludné pouti za dcerou přišla na dvůr Keleův. Na dvoře nepoznal nikdo bohyni, přestrojenou za chůvu; královna Metaneira svěří její péči posledně narozeného syna, malého Demofona, který se později stal Triptolemem, zakladatelem rolnictví.

Při zavřených dveřích, večer, co celý dům spal, brala si Déméter Demofona, odnášela ho z jeho měkkounké kolébky a se zdánlivou krutostí, vedena ve skutečnosti ne-smírnou láskou a touhou zbožštit děcko, kladla je nahé na lože ze žhavého uhlí. Vidím v duchu Démétru, skloněnou, jako nad budoucím lidstvem, nad zářícím kojencem. Děcko snáší žár žhavých uhlíků a tato zkouška je sílí. Rodí se v něm cosi nadlidského, mohutného a nečekaně slavného. Oh! Proč nemohla Déméter dokončit svůj odvážný pokus a šťastně uzavřít tuto osudovou sázku! Ale znepokojená Metaneira — vypravuje legenda — vedena falešným mateřským strachem, vpadla do pokoje, v němž se pokus dál, zapudila bohyni i to nadlidské, co se kulo, odstranila žhavé uhlí a zachraňujíc dítě, ztratila boha.

Předmluva

Před třemi roky jsem vyznal svůj obdiv pro Sovětský svaz a svou lásku k němu. Tam se dál pokus, který neměl předchůdců a plnil srdce nadějí, pokus, od něhož jsme očekávali nesmírný pokrok, rozmach, schopný strhnouti celé lidstvo. Aby člověk mohl brát účast na takové obnově, stojí jistě za nesnáz života, myslil jsem si, i za to obětovat život a pomáhat při tom. Ve svých srdcích, ve svých myslích jsme horlivě spínali se slavným osudem Sovětského svazu i budoucnost kultury; několikrát jsme to opakovali. Přáli bychom si, abychom to mohli říkat ještě.

Už před tím, než jsme jeli se na to podívat, poslední rozhodnutí, jež, jak se zdálo, naznačovala změnu orientace, nás neustávala zneklidňovat.

Psal jsem tenkrát (říjen 1935):

„A pak taky je to ze značné míry hloupost a nepoctivost útoků proti Sovětskému svazu, která nám dnes dodává jisté zaturzelosti při jeho obraně. Tito hafani začínají chválit právě tenkrát, když my chválit přestáváme; neboť to, k čemu oni přitakají, budou jejich tam kompromisy, jejich tam vyrovnání, které v lidech vzbudí poznámku: »Tak vidíte, my jsme to říkali!«, které však Svaz odvedou od cíle, jež od počátku sledoval. Kéž by náš pohled, utkvívající na tomto cíli, nebyl takto sveden, aby se od Sovětského svazu odvrátil.“

(Nouvelle revue française, březen 1936)

Přesto však jsem, čtyři dny po svém příchodu do Moskvy — čekaje na důkladnější informace, trvaje umíněně na své důvěře a pochybuje raději o svém vlastním úsudku — prohlásil ještě ve své řeči na Rudém náměstí při pohřbu Gorkého: „Osud kultury je v našich myslích spjat s osudem Sovětského svazu. Budeme ji hájit.“

Bývalo vždy mým přesvědčením, že touha zůstat důsledným sám k sobě skrývá v sobě velmi často nebezpečí neupřímnosti; a mám za to, že, záleží-li kdy na upřímnosti, je to tenkrát, když je ve hře s vírou naší vlastní víra velkého počtu lidí.

Jestliže jsem se s počátku zmýlil, je nejlíp svůj omyl co nejdříve poznat; neboť jsem tu odpověden za ty, které tento omyl svádí. V tomto případě nesmí nás zdržovat sebeláska; ostatně je jí ve mně hodně málo. Jsou věci v mých očích důležitější než já sám, důležitější než Sovětský svaz: je to lidstvo, je to jeho osud, je to jeho kultura.

Ale zmýlil jsem se opravdu hned na počátku? Ti, kdo sledovali vývoj Sovětského svazu od doby trochu delší jednoho roku, řeknou, že jsem se změnil já, nebo že Sovětský svaz se nezměnil. A slovem Sovětský svaz rozumím toho, kdo jej řídí.

Jiní, kompetentnější než já, řeknou, že tato změna orientace je snad jen zdánlivá, a že to, co se nám zdá být úchylkou, je jen osudným důsledkem jistých dispozic, zděděných z dřívějšíka.

Sovětský svaz je „ve výstavbě“, je třeba si to neustále opakovat. A odtud onen výjimečný zájem, který vzbuzuje pobyt na tomto nesmírném teritoriu ve stavu těhotenství: zdá se nám, že jsme přítomni rození budoucna.

Jsou tam věci dobré i špatné; měl bych říci: věci znamenité i nejhorší. Věci znamenité byly často získány za cenu nesmírného vypětí. Vypětí nedosáhlo vždy a všude toho, co dosáhnout chtělo. Někdy si člověk může pomyslet: nedosáhlo ještě. Někdy věci nejhorší doprovázejí a podkládají věci nejlepší; mohlo by se skoro říci, že jsou jejich důsledkem. Od největšího světla do největšího stínu přecházíme s náhlostí, která nás zneklidňuje. Často se stává, že cestovatel podle svých předjatých názorů je s to vnímat jen tu, či onu stránku. Často se stává, že přátelé So-

větského svazu odmítají to špatné vidět, nebo aspoň je uznat; takže velmi často je pravda o Sovětském svazu říkána s nenávisí a lež s láskou.

Nuže, můj duch je uzpůsoben tak, že se obrací s největší přísností k těm, kterým bych chtěl neustále přitakávat. Bylo by špatným projevem lásky omezovat se na chválu a myslím, že prokáži větší službu Sovětskému svazu a věci, kterou nám představuje, promluví-li bez fint a bez ohledů. Právě pro můj obdiv k Sovětskému svazu a k divům, které už vykonal, vystává má kritika; pro to, co od něho očekáváme; zvláště pak proto, več nám dovolil doufat.

Kdo poví, čím nám Sovětský svaz byl? Více než vlastní naší volby: byl nám příkladem, vůdcem. Tam bylo to, o čem jsme snili, več jsme se odvážili sotva doufat, ale k čemu spěly naše energie, naše síly. Existovala přece jen země, kde utopie přecházela ve skutečnost. Obrovské vy-moženosti naplňovaly naše srdce náročností stále větší. Nejnepřehlednější věci byly tam, jak se zdálo, už vykonány a pouštěli jsme se kurážně a radostně do tohoto úvazku, do něhož jsme se dali spolu se Svazem ve jménu trpících národů.

Pokud bychom se cítili ještě vázáni v případě krachu? Ale pouhá představa krachu je nepřipustna.

Jestliže některé mlčky dané sliby nebyly splněny, koho bylo třeba obviňovat? Bylo třeba pokládat za vinníky prvotní direktivy, či spíše úchyvky, poruchy, vyrovnání, ať už jakkoli odůvodňované.

Podávám tu své osobní úvahy o tom, co Sovětský svaz rád a s oprávněnou pýchou ukazuje, i o tom, co jsem vedle toho mohl spatřit. Realisace Sovětského svazu jsou velmi zhusta hodny podivu. V celých krajích skýtá pohled roze-smátý už štěstím. Ti, kdo mi schvalovali, že jsem se snažil v Kongu, opouštěje auto guvernérů, vstoupiti do přímého styku se všemi a s kýmkoli, abych se informoval, budou

mi vytýkat, že jsem v Sovětském svazu měl snahu podobnou a že jsem se nenechal ničím zaslepit?
Netajím se zřejmým prospěchem, jež nepřátelské strany — ty, pro něž „láska k pořádku splývá s příchutí tyranie“¹⁾ — budou chtít načerpat z mé knihy. A to by mne odvrátilo od jejího uveřejnění, ba i od jejího napsání, kdyby nebylo mého pevného, neporušitelného přesvědčení, jednak že Sovětský svaz nakonec zvítězí nad těžkými omyly, na které tu upozorňuji; jednak, a to je důležitější, že speciální chyby jedné země nemohou zkompromitovat pravdu věci mezinárodní, obecné. Lež, i kdyby to byla lež mlčení, může se zdát oportunní a oportunní i pevnost ve lži, ale to značí, nabízet nepříteli příliš lehkou hru, a pravda, i když je bolestná, může ranit, jen aby hojila.

¹⁾ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*. (Předmluva)

1

V přímém styku s dělným lidem v továrnách, skladištích, anebo v domech oddechu, v zahradách, v „parcích kultury“, dostalo se mi příležitosti chutnat okamžiky hluboké radosti. Cítil jsem, jak mezi těmito novými soudruhy náhle vzniká bratrství, jak mé srdce se šíří, rozjasňuje. Proto také fotografické snímky, které mne tam zachycují, ukazují mne víc usměvavého, ba víc se i smějícího, než jakým bývám často ve Francii. A kolikrát vstoupily mi tam přemírou radosti do očí slzy, slzy něžnosti a lásky; na příklad v onom domě oddechu horníků z Donbasu v těsné blízkosti Soči... Ne, ne! nebylo v tom nic konvenčního, připravovaného; přišel jsem nenadále, večer, bez ohlášení; ale ihned jsem cítil v jejich blízkosti důvěru.

A ta nepřipravená návštěva v táboře dětí u Boržomu, v táboře skromném, skoro ubohém, kde však děti, zářící štěstím a zdravím, chtěly mi, zdálo se nabídnout svou radost. Co vypravovat? Slova nejsou s to vystihnout dojetí tak hluboké a tak prosté... Ale proč mluvit spíše o nich než o tolika jiných? Básníci Gruzie, intelektuálové, studenti, zvláště pak dělníci; zamiloval jsem se do mnoha z nich živou náklonností a neustále jsem litoval, že neznám jejich jazyk. Ale i v jejich úsměvech, v jejich pohledech bylo lze číst tolik vroucí výmluvnosti, že jsem tehdy pochyboval, zda by slova mohla k tomu co dodat. Je třeba poznamenat, že jsem byl všude představován jako přítel: to, co vyjadřovaly jejich pohledy, také bylo i určitým druhem vděčnosti. Chtěl bych si ji zasloužit ještě víc; a také to mne nutí mluvit.

Co vám ukazují nejraději, jsou nejhezčí úspěchy; je to samozřejmé a zcela přirozené; ale stalo se nejednou, že jsme vstoupili zcela improvizovaně do vesnických škol, dětských zahrádek, do klubů, které je ani nenapadlo nám ukazovat a které se asi nijak nelišily od většiny ostatních.

A právě tam jsme se nejvíc obdivovali, právě proto, že nebylo nic na prohlídku připraveno.

Děti ve všech pionýrských táborech, které jsem shlédl, jsou šťastné, dobře živené (pět jídel denně), pečlivě opatrované, ba hýčkané, radostné. Jejich pohled je jasný, důvěřivý; v jejich smíchu není zlomyslnosti ani obmyslu; jako cizinec by se jim člověk mohl zdát trochu směšný: ani na okamžik jsem nepřistihl u některého z nich nejmenší stopu posměchu.

Týž výraz jasného štěstí najdeme často u dospělých, stejně statných, hezkých. „Parky kultury“, kde se shromažďují večer po denní práci, jsou nesporným úspěchem; zvláště park moskevský.

Chodil jsem tam často; lze jej srovnat s obrovským *Lunaparkem*. Hned, jakmile vstoupíte, cítíte se v jiném, kouzelném kraji. V tomto davu mladých lidí, mužů i žen, vládne všude vážnost, slušnost; ani nejmenší stopa hloupé nebo sprosté švandy, vztekanice, kraválu, ba ani flirtu. Všecko dýše jakousi radostnou horlivostí. Tu jsou organizovány hry; tam zase tance; obyčejně v čele organizátor, či organizátorka, kteří vedou, a všechno se děje v dokonalém pořádku. Tvoří se obrovská kola, jichž se může účastnit každý; ale diváků je vždycky víc než tanečníků. Pak tu jsou lidové zpěvy a tance, prováděné a provázené nejčastěji jednoduchou harmonikou. Tamhle v tom uzavřeném a přece veřejně přístupném prostoru ukazují diletanty různé akrobatické kousky; trenér dává záchranu při „nebezpečných skocích“, radí, vede; tamhle trochu dál gymnastické nářadí, aparáty; každý čeká trpělivě, až na něho přijde řada, trenuje se. Velké místo je vyhrazeno volejbalovým kurtům; a nikdy mne neunaví pozorovat sílu, půvab a krásu hráčů. Dále jsou hry klidnější: šachy, dáma a množství drobných hříček cvičících šikovnost nebo trpělivost, mnohé z nich, které jsem neznal, velmi důmyslné; jako ostatně celá řada her cvičících sílu, švih-

nost nebo mrštnost, které jsem nikde jinde neviděl a které nemohu popsat, ale z nichž některé by měly u nás zcela jistě velký úspěch. Máte čím se zaměstnávat celé hodiny. Jsou tam hry pro dospělé, hry pro děti. Docela malinké mají stranou svou říši, kde najdou domky, vláčky, lodičky, automobilečky a množství nářadíčka pro jejich věk. V dlouhé aleji jako pokračování her klidných (které mají stále tolik příznivců, že je třeba mnohdy dlouho čekat, než se uprázdí volná deska), na dřevěných deskách nabízejí tabule rebusy, hádanky a křížovky. To všechno, opakuji, bez nejmenší sprostoty; a všechn tento nesmírný dav má dokonalé chování, dýše počestností, vážností, slušností; ostatně bez jakéhokoli nátlaku a zcela přirozeně. Publikum, kromě dětí, tvoří téměř jediné dělníci, kteří tam chodí trenovat sporty, odpočinout si, pobavit se nebo poučit (neboť jsou tam i čítárny, přednáškové síně, bia, knihovny atd....) Na řece Moskvě koupaliště. A tu a tam v tomto ohromném parku malé estrády, kde vykládá improvizovaný profesor; jsou to přednášky z historie nebo geografie, provázené pomocnými tabulkami; nebo z praktické medicíny, fyziologie s velkým aparátem anatomických průřezů atd. Poslouchají s velikou vážností. Jak jsem už řekl, nikde jsem nezahlédl nejmenší náběh k posměchu.¹⁾

Ale jsou tu ještě hezčí věci: malé divadélko v přírodě; v otevřeném sále asi pět set posluchačů, namačkaných (ani jediné sedadlo není volné) poslouchá v nábožném tichu herce, recitujícího Puškina (zpěv *Evžena Oněgina*). V koutě parku, blízko vchodu, je úsek padákových sko-

¹⁾ „A vy si myslíte, že to je dobře?“ vykřikl přítel X, kterému jsem to vypravoval. „Posměch, ironie, kritika, to jsou věci, které spolu souvisí. Z děcka neschopného posměchu vyroste mladík důvěřivý a podřizující se, na němž vy, posměváček, budete kritisovat jeho konformismus. Jsem pro francouzský posměch, i kdyby šel na mé útraty.“

kanů. Je to sport velmi tam oblíbený. Každé dvě minuty jeden ze tří padáků, upevněný na vršku čtyřicetimetřové věže, složí trochu brutálně na zemi nového nadšence. Pojd'me! Kdo se odváží? Mačkají se; čekají na své pořadí; stojí ve frontě. A to ani nemluví o sportovním stadiu v přírodě, kde při některých představeních se shromáždí až dvacet tisíc diváků.

Moskevský park kultury je nejrozsáhlejší a nejlíp vybavený různými atrakcemi; leningradský je nejhezčí. Ale každé město v Sovětském svazu má dnes svůj park kultury, vedle svých dětských zahrádek.

Navštívil jsem ovšem, rozumí se samo sebou, četné továrny. Víím a opakuji, že na jejich správném chodu závisí obecný blahobyt a radost. Ale neuměl bych o nich hovořit kompetentně. To je věcí jiných; odvolávám se na jejich chválu.

Z mé farnosti jsou jen otázky psychologické; chci se tady zabývat jimi zvláště a téměř výhradně. Dotknou-li se úkosem otázek sociálních, bude to opět se stanoviska psychologického.

S pokročilým věkem jsem méně, mnohem méně zvědav na krajiny, třeba sebe hezčí; ale jsem stále zvědavější a zvědavější na lidi. V Sovětském svazu je podivuhodný lid; lid Gruzie, Kachetie, Abchazie, Ukrajiny (mluvím jen o tom, co jsem viděl) a ještě víc po mém vkusu lid Leningradu a Krymu.

Byl jsem přítomen slavnosti moskevské mládeže na Rudém náměstí. Stavby, stojící proti Kremlu, zahalily svou ošklivost maskou vlajek a zeleně. Všechno bylo nádherné a vybraně vkusné (spěchám to napsat tady, poněvadž nebudu moci to říkat vždy a při každé příležitosti). Podivuhodná mládež, která přišla ze severu i z jihu, z východu i ze západu, měla svou přehlídku. Defilé trvalo celé hodiny. Nikdy jsem si nepředstavoval podívanou tak velkolepou. Tyto dokonalé bytosti byly samozřejmě vytreno-

vány, připraveny, vybrány mezi všemi; ale jak neobdivovat zemi a režim, který je umí produkovat?

Několik dní před tím jsem viděl Rudé náměstí při pohřbu Gorkého. Viděl jsem týž lid, týž lid a přece zcela jiný a podobající se spíš, jak si představuji, ruskému lidu za doby carů, defilovat dlouho, nekonečně před katafalkem ve velkém Sloupovém sále. Tentokrát to nebyli nejhezčí, nejsilnější, nejradostnější zástupcové sovětských národů, ale „každý, kdo přišel“, smuten, počítaje v to i ženy, zejména děti, tu a tam starci, téměř všichni špatně oblečení a, jak se zdálo, občas velcí chudáci. Procesí mlčelivé, ponuré, soustředěné, které se zdálo přicházet z minulosti a které v dokonalém pořádku trvalo jistě mnohem déle než defilé slavnostní. Zůstal jsem tam a pozoroval je velmi dlouho. Čím byl Gorkij všem těm lidem? Nevím o tom mnoho: učitelem? Kamarádem? Bratrem? ... Tak, či onak, byl to kdosi mrtvý. A na všech obličejích, i na obličejích nejmladších dětí, četls něco jako zkormoucené ustrnutí, ale taky a zvláště sílu zářivé sympatie. Nešlo tu o krásu fysickou, ale velký počet chudáků, které jsem viděl míjet, nabízel mým zrakům něco ještě obdivuhodnějšího, než je krása. A kolik z nich jsem chtěl přitisknout k svému srdci!

Nikde se kontakt se všemi a s kýmkoliv nerozvíjí snáz než v Sovětském svazu, kontakt bezprostřední, hluboký, vroucí. Okamžitě se sprádají — často k tomu stačí pohled — svazky náhlé sympatie. Ano, myslím, že člověk nemůže nikde, než v Sovětském svazu, cítit tak hluboce a silně pocit lidskosti. Přes různost jazykovou jsem se ještě nikdy necítil tak silně kamarádem a bratrem; a dal bych za to nejkrásnější kraje světa.

O krajinách ostatně budu přece jen mluvit; ale nejprve budu vypravovat o našem prvním setkání s tlupou komso-molců.

Bylo to ve vlaku, který jel z Moskvy do Ordžonikidze (bý-

valého Vladikavkazu). Cesta je dlouhá. Jménem Svazu sovětských spisovatelů dal nám Michal Kolcov k dispozici zvláštní, pohodlný vagon. Byli jsme tam nečekaně dobře zaopatřeni, bylo nás celkem šest: Jef Last, Guilloux, Herbert, Schiffrin, Dabit a já; spolu s námi pak naše průvodkyně a tlumočnice, věrná kamarádka Bola. Kromě svých spacích oddělení měli jsme k dispozici salonek, kde jsme jedli. Těžko si lze představit lepší pohodlí. Ale tuze málo se nám líbilo, že jsme nebyli ve styku s ostatkem vlaku. Na prvních zastávkách jsme vystoupili na peron a přesvědčili se, že sousední vagon obsadila společnost neobyčejně zábavná. Byla to kupa komsomolců na prázdninách, která si vyrazila na Kavkaz a doufala, že vystoupí na Kazbek. Vymohli jsme si konečně, že dvířka mezi vagony byla otevřena, a vstoupili jsme okamžitě ve styk s našimi roztomilými sousedy. Přinesl jsem z Paříže spoustu malých hříček, vyžadujících obratnost, jiných než jsou ty, které znají v Sovětském svazu. Poskytly mi příležitost, dostat se do přímého kontaktu s těmi, jejichž řeči nerozumím. Tyto hříčky šly z ruky do ruky. Hoši i děvčata se jimi zabývali a neustali, pokud nezdolali všechny překážky, které se naskytaly. „Komsomolec se nikdy nepokládá za poraženého“, říkali nám se smíchem. Jejich vagon byl velmi těsný; onoho dne bylo neobyčejné horko, namačkání těsně na sebe, div jsme se nezadusili; bylo to roztomilé.

Musím dodat, že určitému počtu z nich jsem nebyl osobností neznámou. Někteří četli mé knihy (nejčastěji to byla *Cesta do Konga*) a poněvadž jsem mluvil při pohřbu Gorkého na Rudém náměstí a všechny deníky přinesly mou fotografii, poznali mě okamžitě a byli neobyčejně rádi pozornosti, s níž jsem se k nim choval; stejně jako já důkazům jejich sympatie. Brzy se rozvinula velká debata. Jef Last, jenž rusky dobře rozumí a rusky také mluví, nám vyložil, že hračky, které jsem přinesl, se jim tuze líbí, že

se však ptají, zda se sluší, aby si jimi hrál sám André Gide. Jef Last musil argumentovat, že tato zábavička slouží k tomu, aby si odpočaly jeho mozkové blány. Neboť pravý komsomolec, tíhnoucí neustále k službě, cení všechno podle toho, jak to je užitečné. Oh! Nebylo v tom ovšem pedanterie a tato rozmluva, přerývaná výbuchy smíchu, byla sama hrou. Poněvadž však v jejich vagonu nebylo dost dýchatelného vzduchu, pozvali jsme tucet z nich, aby přestoupili do našeho, kde večírek pokračoval za zpěvu, ba i tance, pokud jej rozměry vagonu dovoľovaly. Tento večírek zůstane pro mé kamarády a pro mne jednou z nejlepších vzpomínek na naši cestu. A pochybovali jsme, zda v jiné zemi může člověk poznat srdečnost tak náhlou a přirozenou, zda v jiné zemi je mládež také tak roztomilá.¹⁾

Řekl jsem, že jsem se nestaral tolik o krajiny . . . Ale chtěl bych přece vypravovat o podivuhodných lesích kavkazských, o lese při vstupu do Kachetie, o lese v okolí Batumu, zvláště pak o bakurjanském lese nad Boržomem; neznám, neumím si představit nic krásnějšího: žádná mýřina tam neskrývá kmeny velkých stromů; lesy protínané tajemnými holami, do nichž padá večer před koncem dne a v nichž mimoděk zahlédneš bloudícího Palečka. Projeli jsme tímto podivuhodným lesem na cestě k horskému jezeru a poctili nás ujišťováním, že tam ještě nepřišel žádný cizinec. Nebylo toho třeba: shledal jsem je podivuhodným. Na březích beze stromů podivná malá vesnička (Tabackuri), pochovaná po devět měsíců v roce pod sněhem,

¹⁾ Co se mi také v Sovětském svazu líbí, je neobyčejně prodloužení mládí; na to jsme zvláště ve Francii (ale myslím, že ve všech latinských zemích) tak málo uvyklí. Mládí hýří sliby; u nás jinoch přestane velmi brzy slibovat a sliby plní. Už od čtrnácti let všechno tuhne. Z obličejů už nevyčteš úžas před životem, ani nejmenší naivitu. Děcko se stává skoro ihned mladým mužem. Karty jsou rozdány.

kterou bych tak rád popsal... Ach, proč jsem nepřišel jako prostý turista! Nebo jako milovník přírody, unesený radostí, že poznává tam tolik nových květin, že poznává na vysokých náhorních planinách „kavkazský chrastavec“ ze své zahrady... Ale proto jsem do Sovětského svazu nepřišel. Záleží mi na člověku, na lidech a na tom, co se z nich může udělat, a co z nich udělali. Strašlivě hustý les, který mě láká a v kterém bloudím, je les otázek sociálních. V Sovětském svazu vás dráždí a tísní a svírají se všech stran.

2

V Leningradu jsem viděl málo z nových čtvrtí. Čemu se v Leningradu obdivuji, je Petěrburg. Neznám krásnějšího města; harmoničtějších zásnub kamene, kovu¹⁾ a vody. Jako by je vysnil Puškin nebo Baudelaire. Někdy připomíná i malby Chiricovy. Pomníky tam mají dokonalé proporce jako témata v Mozartově symfonii. „Všechno je tam rád a krása.“ Duch se tam pohybuje lehce a radostně.

Nemám téměř chuť mluvit o zázračném museu Eremitáže; co bych o tom mohl říci, zdálo by se mi nedostatečným. Ale přece bych chtěl letmo pochválit inteligentní píli, která, jak jen může, seskupí po každé kolem obrazu všechno, co od téhož mistra nás může poučit: studie, črty, nárysy, které ukazují pomalou formaci díla.

Po návratu z Leningradu je nepůvabnost Moskvy ještě nápadnější. Ba, působí na ducha tísnivě a deprimuje. Stavby až na řídké výjimky jsou ošklivé (nejen ty nejmodernější) a jedna o druhou se vůbec nestará. Víím, že se Moskva mění z měsíce na měsíc, je to město ve stavu formování; všechno tomu nasvědčuje a člověk tam dýchá všude budoucnost. Ale bojím se, aby špatně nevykročili. Osekává se, hloubí, tuneluje, ruší, přestavuje, a to všechno jakoby náhodně. A Moskva zůstává přes svou ošklivost městem nad všechna města zajímavějším: Moskva mohutně žije. Nehledme na domy; mne tu zajímá dav.

V letních měsících téměř všichni chodí bíle. Každý se podobá všem. Nikde necítíte tak jako na ulicích moskevských následek sociální nivelisace: společnost bez tříd, jejíž každý člen, zdá se, má tytéž potřeby. Trochu přeháním, ale moc ne. Mimořádná uniformita vládne v oblékání; bezpochyby stejnou by se nám zdála i uniformita myslí, jen kdyby je bylo vidět. A to je také příčina, jež

¹⁾ Měděné kopule a zlaté špice věží.

dovoluje každému být a zdát se vesel. (Tak dlouho byl nedostatek všeho, že lidé jsou spokojeni s málem. Když nemá soused víc, je člověk spokojen s tím, co má.) Teprve po pečlivém zkoušení by se objevily rozdíly. Na první pohled tam individuum splývá v mase.

Do tohoto davu se hrouzím; беру lázeň lidství.

Co dělají lidé před tímto obchodním domem? Stojí ve frontě, ve frontě, která se táhne až do vedlejší ulice. Čeká jich tu dvě až tři sta klidně a trpělivě. Je ještě časné, krám není posud otevřen. Za tři čtvrti hodiny jdu zase kolem: je tam stále týž dav. Divím se: proč přicházejí předem? Co tím získají?

— Jak to, co tím získají? Obslouženi budou přece jen ti první.

A vykládají mi, že noviny ohlásily velký přísun . . . nevím už čeho (myslím, že to tenkrát byly podušky). Je to snad čtyři, pět set kusů, na něž se postaví do fronty osm set, tisíc, nebo patnáct set zájemců. Bude ještě daleko do večera a nezbude ani jediný. Potřeby jsou tak velké a publikum je tak četné, že poptávka ještě dlouho bude převyšovat nabídku a převyšovat o mnoho. Nestací se prostě vyrábět.

Za několik hodin vniknu do obchodního domu. Je ohromný. Uvnitř je neuvěřitelně mnoho lidí. Prodavače to ostatně nerozčiluje, neboť kolem nejeví nikdo ani stín netrpělivosti, každý čeká, až na něho dojde, sedě či stoje, často s dítětem na ruce, bez číselného pořadí a přece bez nepořádku. Ztráví tu, je-li třeba půl dne, den; ve vzduchu, který tomu, jenž přijde zvenčí, nelze, zdá se, dýchat; pak si člověk zvykne, jako si zvykne na všechno. Chtěl jsem napsat: člověk resignuje. Ale Rus je něčím víc než člověkem resignovaným: zdá se, že nachází radost v čekání a udělá vám z čekání potěšení.

Prohlédl jsem, prodíraje se davem, či nesen jím, dům zdola až nahoru, křížem a krážem. Zboží je bezmála skoro

odpuzující. Skoro by člověk řekl, že, aby tlumili koupěchtivost, vyrábějí látky, zboží atd. . . . co nejnevábňější, aby lidé kupovali jen z velké potřeby, ne z rozkoše. Chtěl jsem přivést přátelům nějaké „upomínky“; všechno bylo ohavné. A přece, jak mi říkají, už několik měsíců je v proudu velké hnutí, hnutí pro kvalitu; hledá-li člověk dobře a věnuje na to potřebný čas, objeví tu a tam nové zásoby — líbivé a do budoucnosti slibné. Ale aby se člověk mohl starat o kvalitu, musí stačit předem kvantita; a ta už dlouhou dobu nestačila; teď teprve s obtížemi se jí to konečně daří. Ostatně národové Sovětského svazu vzplanou, jak se podobá, pro všechny nabízené novinky, i pro takové, které se zdají našim západnickým očím ošklivé. Intensivní zvýšení produkce dovolí, jak doufám, brzy výběr, setrvání při nejlepším a postupné vymycování horší kvality.

Toto hnutí pro kvalitu vztahuje se zejména na potraviny. V tomto oboru zbývá ještě mnoho práce. Když však nařkáme na špatnou kvalitu některých potravin, Jef Last, který je na své čtvrté cestě Sovětským svazem (třetí konal před dvěma lety), naopak žasne nad zázračným pokrokem, dosaženým v poslední době. Zelenina a zvláště ovoce je ještě, ne-li špatné, tedy prostřední — až na několik řídkých výjimek. Tady jako všude věci výtečné ustupují věcem obyčejným, to jest hojnějším. Nesmírné množství melounů; ale bez chuti. Impertinentní perské přísloví, které jsem slyšel citovat a budu citovat jen anglicky: „*Women for duty, boys for pleasure, melons for delight*“, je tu uváděno ad absurdum. Víno je často dobré (vzpomínám si zejména na znamenité domácí víno cinandalské v Kachetii); pivo ujde. Některé uzené ryby (v Leningradě) jsou výborné, ale nesnesou transport. Nemajíce věci nezbytné, nemohli se právem starat o zbytečnosti. V Sovětském svazu neudělali pro labužníky víc ani dřív, poněvadž mnoho úst s velkou chutí nebylo ještě nasyceno.

Ostatně chuť se zjemňuje jen, je-li dovoleno srovnávání; a tam si nebylo lze vybírat. Nebylo tam reklam: „X obléká líp”. Vtip je v tom, abyste dávali přednost tomu, co se vám nabízí; buď vezmi, či nech. Od chvíle, kdy stát je zároveň producentem, kupcem i prodavačem, pokrok kvality spočívá na podkladě pokroku celé kultury.

Nuže — nehledě k mému antikapitalismu — vidím v duchu všechny ty lidi u nás, od velkého průmyslníka až k malému obchodníkovi, již se trápí a přemýšlejí: co vynajít, aby to hovělo vkusu publika? S jak jemným obmyslem se každý z nich snaží odhalit, jakou rafinovaností by předčil soupeře. O to všechno se stát nestará, neboť stát soupeře nemá. Kvalita? — „Nač a proč, když není konkurence”, řekli nám. A tak vykládají tuze pohodlně špatnou jakost všeho v Sovětském svazu i nedostatek vkusu u publika. I kdyby „vkus” existoval, nebylo by čím mu vyhovět. Nikoli, tady pokrok nezávisí už na rivalitě, ale na budoucí potřebě vyvinuté postupně kulturou. Ve Francii by to všechno šlo asi rychleji, poněvadž potřeba už existuje.

Přece však ještě toto: každý sovětský stát měl své umění lidové; co se z něho stalo? Velká egalitářská tendence dlouho se bránila proti tomu, aby se s ním nemusila vyrovnat. Ale tato krajová umění se dostávají do módy a nyní jsou protežována, restaurována, a jak se zdá, chápe se jejich nenahraditelná hodnota. Nemělo by se tedy inteligentní vedení chopit starých vzorů, na příklad při tkaní látek a vnutiti je, nebo aspoň nabízet je publiku? Není nic tak hloupě měšťáckého, maloměšťáckého jako dnešní výrobky. Výkladce před moskevskými krámy jsou hrozná. A přece byly kdysi látky tkané pro kapesníky velmi hezké. A bylo to lidové umění; ale dělaly je artěly.

Vracím se k moskevskému lidu. Nejnápadnějším jeho rysem je neobyčejná ospalost, říci lenost bylo by snad příliš mnoho... Ale „stachanovština” byla podivuhodně

vtipně vynalezena, aby otrásla netečností (dříve na to byla knuta). Stachanovština by byla zbytečnou v zemi, kde všichni dělníci pracují. Ale tam — jakmile jsou ponecháni sami sobě — lidé obyčejně povolí. A je div, že přesto se všechno udělá. Nelze ani dost ocenit, za jakou námahu a úsilí vedoucích lidí. Abychom dobře hodnotili nesmírnost tohoto úsilí, je třeba zprvu trochu odhadnout přirozenou „výkonnost“ ruského lidu.

V jedné továrně, kterou jsme navštívili a která pěkně pracuje (nerozumím tomu vůbec; s důvěrou se obdivuji strojům; ale neupadám bez rezervy u vytržení nad společnou jídelnou, dělnickým klubem, nad dělnickými domky, nad tím vším, co udělali pro jejich blahobyť, vzdělání, zábavu), představili mi stachanovce, jehož portret v ohromné velikosti jsem viděl nalepený na zdi. Jak mi říkali, docílil toho, že vykonal v pěti hodinách práci osmi dnů (nebyla-li to v osmi hodinách práce pěti dnů, už nevím). Odvážím se otázky, neznamená-li to, že s počátku potřeboval osmi dnů, aby vykonal práci pěti hodin? Ale otázka nebyla pochopena a raději mi neodpověděli.

Slyšel jsem vyprávět, jak družina francouzských horníků, cestujících po Sovětském svazu, navštívila jeden důl, žádala kamarádsky, aby mohla vystřídat družinu horníků sovětských, a jak ihned bez velké námahy, aniž se nadála, docílila stachanovského výkonu.

A naskýtá se otázka, co by sovětský systém vykonal s francouzským temperamentem, s horlivostí, svědomitostí a výchovou našich dělníků.

Na tomto šedivém pozadí je jen spravedlivo připomenout, vedle stachanovců — všechnu horlivou mládež, *keen at work*, veselý zákvasek, schopný vyhnat těsto do výše.

Tato liknavost mas byla, zdá se mi, a ještě je jednou z nejdůležitějších a nejtěžších daných veličin problému, který bylo Stalinovi řešit. Odtud úderníci; odtud stachanovština. Tady je taky výklad pro znovuzavedení neúrovnosti mezd.

Navštívíme v okolí Suchumu vzorný kolchoz. Existuje šest let. První čas nuzně živořil, dnes je jedním z nejúspěšnějších. Říkají mu „milionový“. Všechno tam dýše úspěchem. Kolchoz se rozkládá na rozsáhlé prostoře. Příznivé klima, bujná vegetace. Každá stavba, vystavěná ze dřeva na štenířích, které ji povyšují nad zemi, je pitoreskní, rozkošná; obklopuje ji dost velká zahrada se stromy ovocnými, zeleninou, květinami. Tomuto kolchozu se podařilo v posledním roce docílit značných zisků, které mu dovolily uložit značné rezervy; proto zvýšil mzdu za pracovní den na šestnáct a půl ruble. Jak byla tato cifra stanovena? Touž kalkulací, která by, kdyby kolchoz byl zemědělským podnikem kapitalistickým, diktovala výnos dividend, rozdělovaným mezi akcionáře. Neboť to zůstává trvalým výtežkem: v Sovětském svazu neexistuje exploatace mnoha lidí pro zisk několika. To je ohromná věc. Tady akcionářů nemáme; akcionáři jsou dělníci sami (samozřejmě dělníci kolchozu), kteří si dělí výnos bez jakéhokoli poplatku státu.¹⁾ To by bylo dokonalé, kdyby neexistovaly kolchozy jiné, chudé, které si stěží hradí své roční výdeje. Neboť, rozuměl-li jsem dobře, každý kolchoz je autonomní a vzájemná pomoc neexistuje. Mýlím se snad? Přál bych si, abych se mýlil.²⁾

¹⁾ Aspoň mi to bylo několikrát tvrze. Ale pokládám všechny „informace“, pokud nejsou kontrolovány, za podezřelé, jako informace, které člověk dostává v koloniích. Těžko lze uvěřit, že by tento kolchoz byl tak privilegován, že by neplatil sedmiprocentní daň z hrubé produkce, která zatěžuje kolchozy ostatní; nemluvě ani o 35 až 39 rublech daně z hlavy.

²⁾ Odkládám do dodatku několik přesnějších informací. Ale cifry nejsou mou věcí a otázky čistě hospodářské vymykají se mé kompetenci. Ano, i když tyto informace jsou přesně oněmi informacemi, které mi byly dány, nemohu přesto zaručit jejich správnost. Zvyk z kolonií mě odnaučil věřit „informacím“. Konečně a především tyto otázky byly už dostatečně prodebatovány specialisty; nemám proč se k nim vracet.

Navštívil jsem ubikace tohoto velmi prosperujícího kolchozu.¹⁾ Chtěl bych vyslovit bizarní a skličující dojem, který vzbuzuje každý z těchto „interiérů“: dojem úplného odosobnění. V každém týž laciný nábytek, týž portret Stalinův a zhola nic jiného; ani nejmenší věcička, ani nejmenší osobní upomínka. Každé obydlí lze navzájem vyměnit; takže kolchozníci, jež lze, zdá se, také vyměnit, se mohou stěhovat z bytu do bytu, aniž pozorují změnu.²⁾ Takto lze ovšem dosáhnout štěstí snáz! Je tomu tak proto, namítne někdo, že kolchozníci se baví vesměs společně. Jeho jizba je jen místem na přespání; všechn zájem jeho života je přeložen do klubu, do parku kultury, na všechna místa společných shromáždění. Co si lze přát lepšího? Štěstí všech lze dosáhnouti jen odindividualisováním každého. Štěstí všech lze dosáhnout jen na útraty každého. Abyste byli šťastni, buďte konformní.

¹⁾ V mnoha ostatních nejsou zvláštní obydlí; lidé spí ve společných ložnicích.

²⁾ Tato neosobitost každého dovoluje mi také předpoklad, že ti, kdo spí ve společných ložnicích, trpí promiskuitou a nedostatkem samoty mnohem méně, než kdyby byly schopni individualisace. Ale může být toto odosobnění, k němuž všechno, jak se zdá, v Sovětském svazu směřuje, pokládáno za pokrok? Nechci tomu věřit.

3

V Sovětském svazu je předem a jednou pro vždy uznáno za správné, že o všem a o čemkoli může existovat názor jen jeden. Lidé mají ostatně ducha tak uzpůsobeného, že tento konformismus jim připadá lehkým, snadným, že jej nepozorují, takže ani nemyslím, že by v tom bylo pokrytectví. Jsou tohle opravdu ti lidé, kteří dělali revoluci? Ne, to jsou ti, kteří z ní mají užitek. Každého rána je *Pravda* informuje o tom, co se sluší vědět, myslet, věřit. A nevyplácí se vybočit z tohoto rámce. Takže po každé, když konversujete s Rusem, jako byste konversovali se všemi. Ne, že by každý přesně poslouchal jediného hesla, ale všechno je tak zařízeno, že nemůže být ostatním nepodoben. Představte si, že tohle uzpůsobování začíná už od nejtěplejšího dětství... Odtud mimořádné přijímání mnoha věcí, kterému se, cizince, divíš a určité možnosti štěstí, které tě překvapují ještě víc.

Lituješ tyhle lidi, že stojí celé hodiny ve frontě; ale jim připadá čekání věcí zcela přirozenou. Chléb, zelenina, ovoce se ti zdá špatné; ale není jiných. Tyto látky, toto zboží, které ti nabízejí, shledáváš špatným; není výběru. Je-li odstraněna možnost jakéhokoli srovnávání — leda s minulostí tuze málo lítosti hodnou — spokojíš se rád tím, co ti nabízejí. Důležité je lidi přesvědčit, že jsou tak šťastni, jak — v očekávání lepší budoucnosti — být mohou; přesvědčit lidi, že všude jinde jsou lidé méně šťastni než oni. Může se dojít až k tomu, že se pečlivě brání veškerému styku s venčím (myslím se zahraničím). Z těchto důvodů ruský dělník za životních podmínek stejných nebo citelně horších se cítí šťastným, *jest* šťastnějším, mnohem šťastnějším než dělník francouzský. Jejich štěstí je uděláno z naděje, důvěry a nevědomosti.

Je mi neobyčejně těžko uvést pořádek do těchto úvah — tolik problémů se tu kříží a částečně kryje. Nejsem tech-

nik a otázky hospodářské mne zajímají jenom svým odrazem psychologickým. Vysvětluji si psychologicky velmi dobře, proč třeba operovat v uzavřené nádobě, zneprůhlednit hranice: dotud, než nastane nový pořádek, pokud věci nepůjdou líp, záleží štěstí obyvatelů Sovětského svazu na tom, aby toto štěstí zůstalo ve skrytu.

Obdivujeme se v Sovětském svazu mimořádnému vztlaku ku vzdělání, ke kultuře; ale toto vzdělání poučuje jen o tom, co by dovedlo ducha k tomu, aby si blahopřál k přítomnému stavu věcí a aby si myslil: *Ó Sovětský svaze . . . Ave! Spes unica!* Tato kultura je všechna orientována v témž smyslu; není v ní nic bezzájmového; hromadí mechanicky a skoro docela v ní chybí — vzdor marxismu — duch kritický. Víím: příkládá se tam mnoho důležitosti tomu, co se nazývá „autokritikou“. Obdivoval jsem se tomu zdáli a myslím si, že by tato autokritika mohla mít podivuhodné výsledky, kdyby jí bylo užíváno vážně a upřímně. Ale brzy jsem došel k přesvědčení, že kromě udání a drobných stížností (polívka ve společné kuchyni byla špatně uvařena nebo čítárenská místnost byla špatně umetena), záleží tato kritika jen v tom, že se ptá, zda to a ono v „generální linii“ obsaženo je, či není. O linii samé se nediskutuje. Diskutuje se o tom, zda takové a takové dílo, počin nebo teorie je konformní s touto posvátnou linií. A běda tomu, kdo by chtěl jít dál! Kritisuj v těchto mezích, kolik chceš. Kritika za těmito mezemi dovolena není. Máme takové příklady v historii.

A nic neuvádí kulturu u větší nebezpečí, než takovýto stav v ducha. Vysvětlím to později.

Sovětský občan je neobyčejně málo informován o cizině.¹⁾ Ba víc, přesvědčili ho, že všechno v cizině a ve všech oborech je mnohem horší než v Sovětském svazu. Ta iluze je udržována uměle; neboť jde o to, aby každý, třeba ne-

¹⁾ Nebo aspoň zná jen to, co ho povzbuzuje v jeho smyslu.

spokojen, si gratuloval k režimu, který ho chrání před věcmi ještě horšími.

Odtud pramení ostatně *komplex superiority*, jehož několik příkladů podám:

Každý student je veden k studiu cizí řeči. Francouzština je úplně zanedbávána. Za vhodnou je uznávána znalost angličtiny a zvláště němčiny. Divím se, když je slyším tak špatně hovořit; žák z druhého našeho ročníku by věděl víc. Ptáme se jednoho z nich a obdržím toto vysvětlení (rusky, Jef Last nám je překládá):

— Před několika lety nás mohlo ještě Německo a Spojené státy severoamerické něčemu naučit. Dnes už nemáme čemu se od cizinců učit. Proč tedy mluvit jejich řečí?¹⁾ Nedbají-li ostatně o to, co se v cizině děje, starají se mnohem víc o to, co si cizina o nich myslí. Hlavně jim záleží na tom, aby věděli, zda se jim dostatečně obdivujeme. Hlavně se bojí, že nejsme dostatečně informováni o jejich úspěších. Nepřejí si ani tak, abychom je informovali, jako abychom je chválili.

Roztomilá děvčata, která se kolem mne kupí v této dětské zahrádce — kde ostatně možno chválit všechno, jako vše to, co se tu dělá pro mládež — mne zahrnují otázkami. Chtěla by vědět: ne zda máme dětské zahrádky u nás ve Francii, ale víme-li ve Francii, že oni mají v Sovětském svazu tak hezké zahrádky pro děti.

Otázky, které nám kladou, mnohdy tak zarážejí, že váhám o nich referovat. Budete si myslet, že si je vymýšlím: — Smějí se skepticky, když říkám, že Paříž má také své metro. Máme aspoň tramvaje? Autobusy? ... Někdo se ptá, a nejsou to už děti, ale vzdělaní dělníci, máme-li ve Francii také školy? Jiný, trochu líp informovaný, krčí

¹⁾ Je pravda, že student, vida náš nepředstíraný úžas, dodal: „Vím a víme dnes, že toto usuzování je absurdní. Cizí jazyk, neslouží-li k našemu poučení, může sloužit k našemu vzdělání“.

rameny; školy ano, Francouzi mají školy; ale tlukou v nich děti; má tuto informaci z bezpečného pramene. Že všichni dělníci u nás jsou tuze nešťastní, je samozřejmé, poněvadž jsme ještě „neudělali revoluci“. Pro ně je, kromě Sovětského svazu, všude noc. Mimo několik nestoudných kapitalistů celý ostatní svět se zmítá v temnotách.

Mladé, vzdělané a hodně „distinguované“ dívky (v táboře v Arteku, kam přicházejí jen lepší žačky) se tuze diví, když při hovoru o ruských filmech jim řeknu, že *Čapajev* a *My z Kronštat* měly v Paříži velký úspěch. Tvrдили jim přec, že všechny ruské filmy jsou ve Francii zakázány. A poněvadž jim to říkali jejich učitelé, vidím, že tvrzení, o kterém pochybuji, je tvrzení moje. Francouzové jsou takoví prášilové!

Ve společnosti námořních důstojníků na palubě jednoho křižníku, který mi ukazovali, abych se divil („do poslední částěčky vyroben v Sovětském svazu“), odvážím se říci, že se obávám, aby nebyli v Sovětském svazu informováni o tom, co se děje ve Francii, hůř, než ve Francii o tom, co se děje v Sovětském svazu — na to se rozlehne nesouhlasné mumlání: „*Pravda* nás o všem dostatečně informuje.“ A náhle jakýsi lyrik se vynoří z hloučku a vykřikne: „K vyličení toho, co nového, krásného a velkého se děje v Sovětském svazu, nenašlo by se dost papíru na celém světě.“

V témž vzorném táboře v Arteku, ráji vzorných dětí, malých zázraků, vyznamenávaných a diplomovaných — proto mu dávám přednost před mnoha jinými pionýrskými tábory, skromnějšími, méně aristokratickými — vede mne parkem a ukazuje jeho krásy třináctileté dítě, které — rozuměl-li jsem dobře — přišlo z Německa, ale je už vy-modelováno Svazem. Vypravuje:

— Hled'te: tady nebylo posledně ještě nic . . . A najednou, hle: toto schodiště. A tak je to všude v Sovětském svazu: včera nic, zítra všechno. Podívejte se tamhle ty dělníky,

jak pracují! A všude po Sovětském svazu školy a podobné tábory. Všechny ovšem nejsou tak krásné, poněvadž náš tábor nemá na celém světě rovna. Stalin se o něj zvláště zajímá. Všechny děti, které sem přijdou, jsou něčím pozoruhodné.

— Uslyšíte za chvíli třináctileté dítě, které bude nejlepším houslistou světa. Jeho talent je už tak vysoko ceněn, že dostalo darem historické housle, housle jednoho výrobce houslí kdysi velmi slavného.¹⁾

— A tady: podívejte se na tu zeď! Řekl byste, že byla postavena za deset dní?

Nadšení toho dítěte se mi zdálo tak upřímné, že jsem se strážil poznámky, že tato podpěrná zeď, příliš spěšně postavená, má už trhliny. Nechce vidět, nemůže vidět, než to, co lahodí jeho pýše, a dodává v nadšení:

— I děti se tomu diví!²⁾

Tyto řeči dětí (snad nadiktované a naučené) se mi zdály tak charakteristickými, že jsem si je zapsal téhož večera a přepisuji je tu nezkráceně.

Nechtěl bych však vzbudit domněnku, že jsem si z tábora v Arteku neodnesl vzpomínek jiných. Tento dětský tábor

¹⁾ Uslyšel jsem krátce po tom tento malý div hrát na jeho stradivárkách Paganiniho, pak potpourri z Gounoda — a musím uznat, že to bylo úžasné.

²⁾ Eugen Dabit, s nímž jsem mluvil o tomto komplexu superiority a který jej ve své krajní skromnosti cítil zvláště ostře, podal mi druhý díl Gogolových *Mrtvých duší*, který právě četl. Na počátku (francouzského vydání „Nouvelle revue française”) je Gogolův dopis, v němž mě Dabit upozorňuje na toto místo: „Mnozí z nás, zvláště mezi mladými lidmi, nadmíru přehánějí při chvále ruských ctností; místo aby je v sobě rozvíjeli, myslí toliko na to, jak by je vystavili na odiv a křičí do Evropy: „Pohleďte, cizinci, my jsme lepší než vy!” — Tato chvastavost je strašně zhoubná. Ostatní dráždí a škodí tomu, jenž ji praktikuje. Nejkrásnější věc na světě vychloubavost sniží... Mám raději přechodně trochu méně odvahy než domýšlivost.” — Tato ruská „chvastavost”, které Gogol lituje, je dnešní výchovou rozvíjena a povzbuzována.

je opravdu nádherný. Situován důmyslně v obdivuhodné poloze, rozkládá se stupňovitě po terasách a končí u moře. Všechno, co si člověk dovede představit pěkného pro spokojenost dětí, jejich hygienu, sportovní trenink, jejich zábavu, jejich potěšení, je seskupeno a uspořádáno na těchto plošinách stupňů a po těchto svazích. Všechny děti dýchají zdravím, štěstím. Byly tuze zklamány, když jsme prohlásili, že se nemůžeme zdržet do noci: připravily tradiční táborák, ozdobily na naši počest stromy na zahradě vespod vlajkami. Žádal jsem, aby různé zábavy, zpěvy a tance, které chtěly provést večer, provedly do pěti hodin. Zpáteční cesta byla dlouhá; trval jsem na tom, abychom se vrátili do Sevastopolu před večerem. A udělal jsem dobře, neboť téhož večera Dabit, který mne tam doprovázel, onemocněl. Odpoledne však ještě nic nemoci nenasvědčovalo a bavil se vesele podívanou, kterou nám děti připravily: v tanci to byl zejména výkon malé Tadžičky, která se jmenovala tuším Tamara, je to ta, kterou jsme viděli v Stalinově objetí na všech ohromných plakátech, které pokrývaly moskevské zdi. Nic nevypoví kouzlo tohoto tance a půvab tohoto dítěte. „Jedna z nejvzácnějších vzpomínek ze Sovětského svazu“, řekl mi Dabit; myslel jsem jako on. To byl jeho poslední šťastný den. Velmi veselý je hotel v Soči, má tuze hezké zahrady, jeho pláž je jedna z nej příjemnějších, ale koupající se hned chtěli, abychom dosvědčili, že nemáme ve Francii nic podobného. Ze slušnosti jsme zamlčeli, že máme ve Francii lepší, mnohem lepší.

Nikoli: podivuhodné je tu to, že tento pololuxus, tento komfort je dán do užívání lidu — nepředpokládáme-li, že ti, kdo sem přicházejí, jsou přece jen příliš — znovu — privilegovaní. V celku jsou favorisováni ti, kdo si to nejvíc zaslouží, s podmínkou ovšem, že jsou konformní a drží se „generální linie“; a nemají jiných výhod než tyto.

Obdivuhodné je v Soči množství sanatorií, domů oddechu

kolem města, vesměs krásně položených. A je nesmírně pěkné, že to všechno bylo vystavěno pro dělníky. Ale tím víc člověk trpí, vida hned vedle na stavbě nového divadla dělníky špatně placené a umístěné ve špinavých táborech. Obdivuhodný je v Soči i Ostrovskij. (Viz Dodatek!)

Když jsem tak chválil hotel v Soči, co řeknu o lepším hotelu v Sinopu, blízko Suchumu, který snese srovnání s nejkrásnějšími a nejlepšími lázeňskými hotely ciziny. Jeho podivuhodná zahrada je z dob starého režimu, ale hotelová stavba sama je nejnovějšího data, velmi důmyslně rozložena, vnějšek i vnitřek šťastně rozřešen, každý pokoj s koupelnou a separátní terasou. Nábytek vyroben s dokonalým vkusem, kuchyně znamenitá, nejlepší, jakou jsme ochutnali v Sovětském svazu. Sinopský hotel je jedno z míst na světě, kde se člověk cítí štěstí nejbliž.

Vedle hotelu sovchoz zřízený k tomu, aby hotel zásoboval. Obdivuji se tam vzorné konírně, vzornému chlévu, vzornému prasinci, zvláště pak ohromné drůbežárně nejnovějšího typu. Každá slepice má na pazourku číslovaný kroužek, pečlivě se registruje, kolik snáší vajec, každá má na snášení speciální kukaň, kde je zavřena, pokud nesese vajíčko. (A nemohu si vysvětlit, proč vejce, která nám v hotelu předkládají, nejsou právě nejlepší.) Dodávám, že každý, kdo do těchto místností vkročí, musí si desinfikovat obuv na koberci napuštěném sterilizační látkou. Dobytek chodí vedle něho; škoda!

Za potokem, který sovchoz ohraničuje, stojí řada špatných bytů. Spí se tam po čtyřech v místnosti, velké dvakrát dva a půl metru, najaté za dva ruble na osobu a měsíc. Oběd v restauraci sovchozu stojí dva ruble, luxus, jaký si nemohou dovolit ti, jichž mzda činí jen sedmdesát pět rublů měsíčně. Musí se spokojit kromě chleba sušenou rybou. Nemám námitek proti nerovným mzdám, souhlasím, že nerovnost je nutná. Ale existují prostředky, jak odpomoci rozdílům životních podmínek; nuže, obávám se, že se tyto

rozdíly, místo aby se zmenšovaly, zotřují. Obávám se, aby se co nejdřív nevytvořil zase nový druh dělnické buržoasie uspokojené (a tedy konservativní, saframente!), kterou by bylo lze srovnat s naším maloměšťáctvem.

Vidím všude symptomy, které tomu nasvědčují.¹⁾ A poněvadž nemůžeme, běda! pochybovat o tom, že pudy buržoasní, pudy ochablé, rozkošnické, nestarající se o jiné, spí přes všecku revoluci v srdci mnoha lidí (neboť člověk nemůže být reformován jedine zvenčí), tuze mne znepokojuje, když vidím, jak se dnes v Sovětském svazu těmto buržoasním pudům přeje, jak jsou povzbuzovány posledními rozhodnutími, která jsou u nás bouřlivě schvalována. S restaurací rodiny (jako „sociální buňky“), dědictví, odkazů, záliba pro zisk, pro soukromý majetek převládne nad potřebou kamarádství, společné držby a společného života. U všech bez pochyby ne, ale u velkého množství. A člověk vidí, jak se znovu tvoří společenské vrstvy, ne-li už třídy, jistý druh aristokracie; nemluvím tu o aristokracii vzniklé zásluhou a osobní hodnotou, ale o aristokracii konformistů, lidí přitakávajících, lidí

¹⁾ Nedávno vydaný zákon proti volným potratům ohromil všechny ty, jimž nedostatečné mzdy znemožnily založit si rodinný krb, vychovat rodinu. Konsternoval i jiné lidi, a to z jiných důvodů: nebyl slíben u příležitosti tohoto zákona jakýsi druh plebiscitu, lidové porady, která měla rozhodnout o jeho přijetí a praktikování? Nesmírná většina se vyslovila (pravda, otevřeněji či zastřeněji) proti tomuto zákonu. Nedbalo se veřejného mínění a zákon byl k úžasu téměř všeobecnému přijat. Noviny ovšem otiskly téměř jen hlasy pro. V soukromých rozmluvách, které jsem měl o této věci s četnými dělníky slyšel jsem úzkostlivé stesky a žalostnou resignaci. Dejme tomu však, že v jistém smyslu je tento zákon ospravedlněn. Je odpovědí na velmi politováníhodné zneužívání. Ale co říci s hlediska marxistického o starším zákonu proti homosexualitě? O zákonu, který přestupníky připodobňuje ke kontrarevolucionářům (neboť *nekonformnost* je pronásledována až do otázek sexuálních) a odsuzuje k deportaci na pět let s obnovením trestu, pakliže se deportaci nepolepší.

vzorného smýšlení, o aristokracii, která v příští generaci se stane aristokracií peněžní.

Přeháním své obavy? Přál bych si. Ostatně Sovětský svaz dokázal, že je schopen náhlých obrátů. Ale obávám se, aby nebylo brzy třeba k zaražení tohoto zburžoasování — které vedoucí lidé dnes schvalují a podporují — prudkého zvratu, riskujícího tutéž brutalitu, která ukončila Nep.

Jak nebýt zaražen nevážností, nebo aspoň lhostejností, jakou ti, kdo jsou, anebo se aspoň cítí být „lepšími lidmi“, projevují k „nižším“, sluhům,¹⁾ nádeníkům, mužům a ženám, kteří vykonávají „denní službu“, chtěl jsem říci: k chudým. V Sovětském svazu neexistují třídy, to je pravda. Ale existují chudí. A je jich mnoho; velmi mnoho. Doufal jsem, že jich tam už neuvidím, nebo přesněji řečeno: přišel jsem do Sovětského svazu právě proto, abych už jich neuviděl.

Přimyslete si, že nefunguje filantropie, ba, ani prosté milosrdenství.²⁾ To si vzal na starost stát. Vzal si na starost všechno a člověk, rozumí se, nemá už potřebí pomáhat. Odtud jistá suchost ve styku přes všechno kamarádství. A pak tu ovšem nejde o styk mezi rovnými; ale v poměru k „nižším“ *komplex superiority* působí naplno.

Tato maloměšťácká mentalita, jež — jak se obávám — má tam tendenci se rozvíjet, je, podle mého názoru, hluboce a důkladně kontrarevoluční.

¹⁾ A jako odlesk toho — jaká servilnost, jaká přehnaná uctivost u sluhů, nikoli hotelových, kteří projevují velmi často dokonalou důstojnost — a přesto naprostou srdečnost, ale u oněch, kteří jednají s vedoucími lidmi, s „odpovědnými pracovníky“.

²⁾ Přesto bych tu rád připojil toto pozorování: ve veřejném sadu v Sevastopolu zmrzačené dítě, pohybující se o berlích, jde podél lavic, na nichž sedí prochazeči. Pozoruji dlouho, jak sbírá almužnu. Z dvaceti osob, na něž se obrátilo, osmnáct je obdarovalo, ale dalo se pohnout bezpochyby jenom jeho vadou.

Co však se nazývá „kontrarevoluční“ v Sovětském svazu dnes, není vůbec takhle věc. Ba je to téměř její opak. Duch, který bývá považován za „kontrarevoluční“ dnes, je týž revoluční duch, ten kvas, který na počátku vyrazil poloshnilé dužiny starého carského světa. Rádi bychom si představovali, že překypující láska k lidem, nebo aspoň velitelská potřeba spravedlnosti naplnila srdce. Když však revoluce byla dovršena, triumfovala, stabilisovala se, nejde už o tyto věci a city, které na počátku plnily nadšením první revolucionáře, stávají se překážkou, obtěžují, jako to, co už přestalo sloužit. Přirovnávám tyto city k podpěrám, pomocí nichž se staví mostní oblouk, k podpěrám, které odstraňujeme, když úhelný kámen klenby je zasažen. Dnes, když revoluce triumfovala, dnes, když se revoluce stabilisuje a ochočuje, když paktuje a někteří řeknou: umoudřuje se, ti, jež tento revoluční kvas stále ještě oživuje a již pokládají všechny tyto postupné koncese za kompromisy, všichni ti překážejí a jsou znevažováni, potlačováni. Nuže, nebylo by líp, než hrát si se slovy, uznat, že revoluční duch — ba prostěji duch kritický — není přípustný, že ho už není třeba? Dnes se vyžaduje konformismus, uznávání. Co se dnes chce a žádá, je schvalovat všechno, co se děje v Sovětském svazu; co se tam snaží dosáhnout, je, aby toto schvalování nebylo resignované, ale upřímné, ba nadšené. Nejvíce udivuje fakt, že toho docilují. S druhé strany nejmenší protest, nejmenší kritika je stíhána nejtěžšími tresty, a ostatně ihned udušena. A pochybuji, že dnes v některé jiné zemi, i kdyby to bylo Hitlerovo Německo, je duch méně svobodný, sehnutější, bázlivější (více zterorisovaný), porobenější.

4

V oné rafinerii petroleje v okolí Suchumu — kde všechno se nám zdá tak hodné pozoru: společná jídelna, ubikace dělníků, jejich klub (co se týče závodu samého, nerozumím tomu a obdivuji se z důvěřivosti) — přistoupíme k nástěnným novinám, „stěngazetě“, upevněným podle zvyku v klubovní místnosti. Nemáme kdy přečíst si všechny články, ale v rubrice „Rudá pomoc“, kde v principu bývají informace z ciziny, neshledáváme k svému úžasu ani zmínky o Španělsku, odkud novinky nás od několika dnů neustále zneklidňují. Neskrýváme své trochu smutné překvapení. Následují lehké rozpaky. Děkují nám za upozornění: vyhoví mu.

Téhož večera banquet. Podle zvyku četné přípitky. A když se připilo na zdraví všech a každého ze stolovníků, Jef Last vstane a rusky navrhne přípitek na vítězství Rudé fronty ve Španělsku. Tleská se ohnivě, ačkoli, jak se nám zdá, s jistými rozpaky; a jako odpověď ihned přípitek na Stalina. Vstávám sám a zdvím svou číši na politické vězně Německa, Jugoslavie, Maďarska... Tleskají s nadšením tentokrát upřímným; přitukává se, pije. Pak znovu hned: přípitek na Stalina. To proto, že poměr k obětem fašismu v Německu a jinde byl stanoven. Co se týče zmatku a boje ve Španělsku, veřejné i soukromé mínění čekalo na direktivy *Pravdy*, která se ještě nevyslovila. Neodvážili se riska, prve než věděli, co si mají myslet. Za několik pouze dní (přišli jsme do Sevastopolu) nesmírná vlna sympatie vytryskla z Rudého náměstí a rozlila se po novinách a všude byly organisovány dobrovolné subscripce na podporu vládních.

V kanceláři této továrny nás zarazil velký symbolický obraz: byl na něm řečníci Stalin, rozdělení po jeho pravici i levici tleskající členové vlády.

Obraz Stalinův najdete všude, jeho jméno je na všech

ústech, jeho chvála zní neodbytně při všech řečech. Zvláště v Gruzii nebylo jedné jizby, do níž jsem vešel, třeba sebe chudší, sebe špinavější, abych tam nespatriil portret Stalinův, upevněný na zdi na místě, kde byly bez pochyby dříve ikony. Zbožňování, láska, strach — nevím; je tam vždy a všude.

Na cestě z Tiflisu do Batumu jedeme skrze Gori, městečko, v němž se Stalin narodil. Myslil jsem, že by bylo zdvořilé poslat mu pozdrav jako odpověď na přijetí v Sovětském svazu, kde jsme byli všude aklamováni, oslavováni, hýčkáni. Nenajdu lepší příležitosti. Dám zastavit auto před poštou a podávám text depeše. Bylo v ní asi: „Projížděje městečkem Gori, pokládám za svou milou povinnost vyjádřiti vám . . .” Ale tu mne překladatel přerušil: nemohu tak mluvit. „Vám” nestačí, když „vy” je Stalin. To se nesluší. Je třeba něco připojit. A poněvadž projevuji jakýsi úžas, radí se. Navrhují mi: „vám, vůdce dělnictva”, nebo „vám, učiteli národů” nebo . . . nevím už co.¹⁾ Shledávám to absurdním, protestuji, že Stalin stojí nad takovým pochlebenstvím. Protestuji marně. Co dělat! Mou depeši přijmou jen pod podmínkou, že budu souhlasit s dodatkem.

A poněvadž jde o překlad, který nemohu kontrolovat, vzdávám se boje rozmrzen, odmítaje však všechnu odpovědnost a uvažuje se smutkem, že to všechno přispívá k tomu, aby mezi Stalinem a lidem vznikla strašlivá, nepřekročitelná vzdálenost. A poněvadž jsem už konstatoval podobné retuše a „úpravy” v překladech různých proslavů, které jsem měl v Sovětském svazu, prohlásil jsem neprodleně, že neuznám žádný svůj text, který se obje-

¹⁾ Zdá se, že jsou to smyšlenky. pravda? Běda, nejsou! A nemyslete, že jsme v tomto případě jednali s nějakým subalterním, bezduchým činovníkem, plným nešikovné horlivosti. Nikoli, v naší společnosti bylo a diskuse se zúčastnilo více osob, dost vysoko postavených a tak či onak dobře znalých „zvyků”.

vil za mého pobytu¹⁾ rusky, a že to řeknu. Což tu dělám. Oh, na mou věru!, nechci vidět v těchto drobných pokřiveninách textu, většinou nedobrovolných, žádnou zlomyslnost: mnohem spíše snahu pomoci někomu, kdo není obeznámen se zvyky a nechce jistě nic jiného, než ustoupit a zařídit podle nich své vyjadřování i myšlenku.

Stalin při provádění první a druhé pětiletky osvědčil takovou moudrost, tak inteligentní obratnost při postupných modifikacích, které pokládal za nutné do nich zavést, že se člověk mimoděk ptá, zda byla vůbec možná větší dávka vytrvalosti; zda toto odpoutávání od první linie, od leninismu, nebylo nutné; zda větší umíněnost by nevyžadovala od lidu nadliskou námahu. Tak či onak zůstává kocovina. Nezklamali Stalin, tedy selhává člověk, lidská bytost. Oč usilovali, co chtěli, co viděli takřka na dosah ruky, to bylo tedy — po tolika bojích, po toliké prolité krvi, po tolika slzách — „nad lidské síly“? Je třeba ještě čekat, resignovat, či přenést své naděje dál? To je otázka, kterou si v Sovětském svazu s úzkostí kladou. I když o vás tato otázka jen lehounce zavadí, je toho dost.

Po tolika měsících námahy, po tolika letech měl člověk právo se ptát: budou moci konečně zdvihnout trochu hlavu? — Nikdy nebyla čela skloněna hloub.

Že existuje odklon od prvotního ideálu, o tom nelze pochybovat. Ale budeme musit jedním vrhem brát také v pochybnost, zda to, co se chtělo s počátku, bylo neprodleně možné. Je to krach? Či oportunní a nediskutovatelné přizpůsobení k nečekaným obtížím?

Znamená tento přechod z „mystiky“ k „politice“ osudově

¹⁾ X mi vykládá, že je dobře užít přívlastku při slově „osud“, kterého jsem použil, když se jednalo o osud Sovětského svazu... Navrhl jsem konečně „slavný“, o němž mi X řekl, že s ním všichni budou souhlasit. Naopak mě žádá, abych potlačil slovo „velký“, které jsem spojil s monarchou. Monarcha nesmí být velký. (Viz dodatek III.)

jakousi *degradaci*? Neboť tady nejde už o teorii; jsme v oboru praxe; je třeba počítat s *menschliches*, *allzumenschliches* — a počítat s nepřítelem.

Mnoho rozhodnutí Stalinových, a v poslední době téměř všechna, byla učiněna ve vztahu k Německu a byla diktoována strachem z něho. Postupná restaurace rodiny, soukromého majetku, dědictví nalézají tu platný výklad: jde o to, dát sovětskému občanu pocit, že má cosi osobního, co je mu bránit. Ale takto je postupně prvotní popud umrtvován, mizí, takže zrak se přestává orientovat kupředu. A řeknou mi, že je to potřebné, nezbytné, neboť bočný útok hrozí zničit celý podnik. Ale vyrovnání následující za vyrovnání podnik kompromituje.

Jiný strach je strach před trockismem a před tím, co se dnes tam nazývá: *duchem kontrarevoluce*. Neboť existují lidé, kteří odmítají myšlenku, že tato vyrovnání byla nutna; kolik vyrovnání, zdá se jim — tolik porážek. Že úchylka od prvotních směrnic nachází výklad a omluvu — možná: v jejich očích záleží jedině na tom, že to je úchylka. Dnes však se žádá duch podrobení, konformismus. Všichni, kdo prohlásí, že nejsou spokojeni, budou pokládáni za trockisty. Takže člověk se mimoděk ptá, co by bylo, kdyby se dnes na zemi vrátil Lenin?

Říkat, že Stalin má vždycky pravdu, znamená říkat, že Stalin má pro všechno i důvod.

Slibovali nám *diktaturu proletariátu*. Máme k ní daleko. Diktatura? Ano, zcela zřejmě, ale diktatura jednoho člověka, nikoli sjednocených proletářů, sovětů. Jde o to, nechat se ukolébat a je odvahou poznat zcela jasně: tohle není to, co jsme chtěli. Ještě krok a řekneme: tohle je přesně to, co jsme nechtěli.

Je věcí krajně vážnou potlačit opozici ve státě, nebo prostě zabránit, aby se vyjádřila, aby vznikla — to je pozvání k terorismu. Kdyby všichni občané jednoho státu myslili stejně, bylo by to bez pochyby pro vládnoucí pohodlnější.

Ale kdo by se ještě odvážil tváří v tvář tomuto ochuzení mluvit o „kultuře“? Jak by se nepřekotil jedním směrem duch, který postrádá protiváhy? Myslím, že je velká moudrost naslouchat tomu, co říkají strany protivné; hledět si jich dokonce v nouzi a zabraňovat jen, aby neškodily: zápasit s nimi, ale nepotlačovat. Potlačovat oposici . . . je bez pochyby štěstí, že Stalinovi se to daří tak špatně. „Lidstvo není tak jednoduché, po té stránce se ho musíme zastat; a každý pokus zvenčí je zjednodušit, sjednotit, omezit bude vždy věcí záhubnou, protivnou a ponuře bláznovskou. Hlavní věc při tom vždycky unikne: je mrzuté pro Athalii, že je to vždycky Eliacin, mrzuté pro Heroda, že je to vždycky svatá rodina“, napsal jsem v roce 1910.¹⁾

¹⁾ *Nouveaux Prétextes*, str. 189

5

Napsal jsem před odjezdem do Sovětského svazu: Myslím, že cena spisovatele je těsně spjata s revoluční silou, která ho oživuje, nebo přesněji (neboť nejsem blázen, abych přiznával uměleckou cenu jen spisovatelům levice): je těsně spjata s jeho silou opoziční. Tato síla existuje právě tak u Bossueta, Chateaubrianda, nebo dnes u Claudela, jako u Molièra, Voltaira, Huga i mnoha jiných. V naší společenské formě velký spisovatel, velký umělec je v podstatě protikonformní. Pluje proti proudu. To platí pro Danta, Cervantesa, Ibsena, Gogola . . . Neplatí to však, zdá se, pro Shakespeara a jeho současníky, o nichž John Addington Symonds skvěle řekl: *What made the playwrights of that epoch so great . . . was that they (the autors) lived and wrote in fullest sympathy with the whole people.*¹⁾ To neplatilo bez pochyby pro Sofokla a jistě ne pro Homéra, skrze něhož zpívalo, jak se nám zdá, samo Řecko. To by asi přestalo platit onoho dne, kdy . . . Ale právě proto upínáme svůj zrak k Sovětskému svazu s tak úzkostnou otázkou: dovolí vítězství revoluce svým umělcům, aby byli unášeni proudem? Neboť otázka je taková: co se stane, když změněný sociální řád vezme umělci všechen důvod k protestu? Co udělá umělec, nemá-li proč protestovat, než že se nechá nést proudem? Zatím co boj trvá a vítězství není dokonale zajištěno, bude bez pochyby lícit tento boj a pomáhat sám k vítězství jako bojovník. Ale pak . . .

Toto jsem se ptal před svým odjezdem do Sovětského svazu.

— Víte — vyložil mi X — tohle publikum nechce. Tohle

¹⁾ „Právě ta okolnost, že autoři tenkrát žili a psali v plné shodě s veškerým lidem, způsobila . . ., že dramatické umění oné doby se povzneslo tak vysoko.” (Všeobecná předmluva k *Mermaid Series*.)

my dnes nechceme. Onehdy provedli od něho balet, balet tuze pozoruhodný a tuze glosovaný. — („On“ to byl Šestakovič, o němž mi někteří lidé vykládali s onou chválou, jaká přísluší jen geniům.) Ale co si má lid počít s operou, z níž si při odchodu z divadla nemůže žádnou melodii prozpěvovat? (Jak? to jsou už tak daleko! A přece X, sám umělec velmi kultivovaný, měl se mnou až potud rozprávky velmi inteligentní.

— Dnes potřebujeme díla, která může pochopit každý a hned. Necítí-li to Šestakovič sám, ucítí to, až ho nebudou poslouchat.

Protestoval jsem, že druhdy díla nejkrásnější, i taková, která se později stala nejpopulárnějšími, líbila se s počátku jen velmi malému počtu lidí; že sám Beethoven . . . A podal jsem mu knihu, kterou jsem měl právě u sebe: — Hled'te, přečtete si toto:

„In Berlin gab ich auch (mluví Beethoven) vor mehreren Jahren ein Konzert, ich griff mich an und glaubte, was Reich's zu leisten, und hoffte auf einen tüchtigen Beifall; aber siehe da, als ich meine höchste Begeisterung ausgesprochen hatte, kein geringstes Zeichen des Beifalls ertönte.“¹⁾

X mi přiznal, že v Sovětském svazu by měl Beethoven těžké vzpamatovat se z takového neúspěchu. „Hled'te, pokračoval, u nás se má umělec nejprve držet generální linie. Ne-li, budou nejkrásnější díla pokládána za „formalistická“. Ano, to je slovo, které jsme si našli pro všechno to, co nechceme vidět nebo slyšet. Chceme vytvořit nové umění, hodné velkého národa, jímž jsme. Umění dnes musí být populární, nebo přestat existovat.“

¹⁾ Před mnoha lety jsem pořádal v Berlíně koncert, pustil jsem se pořádně do toho a myslil jsem, že jsem udělal dobrý kus práce, doufal jsem v pěkný úspěch; ale hled'te — když jsem vyslovil své největší nadšení, neozvala se ani nejmenší známka potlesku. (*Goethes Briefe mit lebensgeschichtlichen Verbindungen*, sv. II., str. 287)

— Přinutíte všechny své umělce ke konformismu, — říkám mu, — a ty nejlepší, kteří své umění nebudou chtít snížit, nebo jen pokřivit, odsoudíte k mlčení. Kultura, které, jak říkáte, sloužíte, kterou bráníte a oslavujete, vás nepochválí.

Tu protestoval, že mluvím jako buržoa. Že je osobně přesvědčen, že marxismus, jenž v jiných oborech vykonal už velké věci, vykoná je i v umění. Dodal, že to, co brání vzniku nových děl, je význam, jaký se ještě přikládá dílům uplynulé minulosti.

Mluvil stále důrazněji a důrazněji; jako by měl přednášku nebo deklamoval lekci. To se odehrálo v hale hotelu v Soči. Opustil jsem ho bez slova odpovědi. Ale za několik okamžiků přišel do mého pokoje a tentokrát tiše pravil:

— Oh! safra! já vím . . . Ale poslouchali nás tam právě . . . a má výstava má být brzy už otevřena.

X je malíř a měl ukázat obecenstvu svá poslední plátna. Když jsme přišli do Sovětského svazu, neusedl ještě prach zvířený velkou půtkou o formalismus. Snažil jsem se pochopit, co pod tím slovem rozumějí, a hle, k čemu jsem přišel: do podezření z formalismu upadl každý umělec, který se provinil tím, že věnoval více zájmu *formě* než *obsahu*. Dodejme hned, že *obsah* je pokládán za hodna zájmu (nebo přesněji je trpěn), jen když je nakloněn určitým směrem. Umělecké dílo budo pokládáno za formalistické, když nebude nakloněno vůbec a nebude mít tedy směru ani smyslu.

Doznávám, že nemohu napsat tato slova „forma“ a „obsah“ bez úsměvu. Ale slušelo by se spíš plakat, vidíme-li, jak toto absurdní rozlišení determinuje kritiku. Je možná, že to je užitečné politicky, ale nemluvte tu o kultuře. Jakmile přestane být kritika prováděna svobodně, je kultura v nebezpečí.

V Sovětském svazu je haněno dílo sebe krásnější, neodpo-

vidá-li generální linii. Krása je pokládána za hodnotu buržoasní. I když je umělec sebe geniálnější, nepracuje-li v linii, pozornost se od něho odvrací, nebo je odvrácena: od umělce, spisovatele se žádá, aby byl konformní; všechno ostatní mu bude přidáno.

Viděl jsem náhodou v Tiflisu výstavu moderního malířství, o níž nemluvit bylo by snad milosrdnější. Ale konec konců tito umělci dosáhli svého cíle, jímž je nabádat (v tomto případě obrazem), přesvědčovat, sjednocovat (tématy těchto ilustrací jsou epizody ze života Stalinova). Ach! ti nebyli opravdu „formalisty“! Chyba jen, že nebyli ani malíři. Připomínají mi Apollona, který, aby sloužil králi Admetovi, musil uhasit všechny své světelné paprsky a od té doby nevykonal už nic, co by za to stálo, nebo aspoň na čem by nám záleželo. Poněvadž však ve výtvarném umění nevynikal Sovětský svaz ani před revolucí, bude líp držet se literatury.

„Za dob mého mládí — povídal X — doporučovali nám takové a takové knihy, od jiných zrazovali. Zajímali jsme se přirozeně jen o tyto. Dnes je v tom velký rozdíl, mladí lidé čtou jen to, co je jim ke čtení doporučeno, a netouží číst nic jiného.

Tak na příklad Dostojevský nenalézá takřka čtenářů, aniž lze přesně říci, zda se mládež od něho odvrací, či zda od něho byla odvrácena — tak jsou mozky zpracovávány.

Duch musí-li se řídit podle daného hesla, může stále ještě cítit svou nesvobodu. Je-li však preparován tak, že ani nečeká na heslo, aby se podle něho řídil, ztrácí i vědomí svého ujařmení. Myslím, že sovětská mládež by se podivila a protestovala, kdyby jí někdo řekl, že nemyslí svobodně.

A poněvadž cenu určitých výhod poznáváme obyčejně teprve až pak, když jsme je ztratili, nenaučíme se nikde tak — jako pobytem v Sovětském svazu (nebo ovšem samo sebou v Německu) — vážiti si nedocenitelné myš-

lenkové svobody, které ještě se těšíme ve Francii a které občas zneužíváme.

V Leningradě mne požádali, abych si připravil malý proslov pro kroužek literátů a studentů. Byl jsem v Sovětském svazu teprve týden a snažil jsem se zachytit správnou notu. Dal jsem svůj text přečíst pánům X a Y. Naznačili mi okamžitě, že tento text nemá ani správnou linii, ani správnou notu a že to, co jsem se chystal říci, je tuze nevhodné. Ostatně jsem neměl příležitosti proslov pronést. Tady je:

„Často se mne tázali na můj názor o dnešní literatuře Sovětského svazu. Chci tu říci, proč jsem odmítal jej vyslovit. To mi zároveň dovolí přesněji vyslovit jeden bod řeči, kterou jsem měl na Rudém náměstí o slavnostním dnu pohřbu Maxima Gorkého. Mluvil jsem tam o „nových problémech“, které vyvstaly vítězstvím sovětských republik, problémech, o nichž jsem řekl, že není nejmenší slávou Sovětského svazu, že způsobil jejich zrod a že je předložil naší úvaze. Poněvadž — zdá se mi — budoucnost kultury je úzce spjata s tím, jak tyto problémy budou řešeny, není snad zbytečné, že se tu k nim vracím a vnáším do nich trochu přesnosti.

„Množství, třeba složené z prvků nejlepších, netleská nikdy tomu, co je v uměleckém díle nového, co je v něm skrytě, neaktuálně, virtuálně silného, zneklidněného a zneklidňujícího, zneladěného a znelad'ujícího; tleská vždy jen tomu, co v uměleckém díle může už jasně rozeznat a *opět poznat*, tedy banalitě. Stejně jako existovaly banality buržoasní, existují též banality revoluční; jde o to, abychom se o tom přesvědčili. Jde o to, přesvědčiti se, že to, co umělecké dílo přináší konformního, souhlasného s nějakou doktrínou — ať už je ta doktrína sebe zdravější a podložena sebe lépe — netvoří hlubokou cenu uměleckého díla, ani mu nezaručuje trvání do budoucnosti. Cenu tvoří a budoucnost zaručuje to, kolik nových otázek, před-

jímajících otázky budoucnosti, dílo přinese a kolik odpovědí na otázky dosud nevyslovené. Mám nemalou obavu, že mnohé dílo zcela prosáklé čistým duchem marxistickým — což mu dnes přináší úspěch — bude nosům těch, kdo přijdou, nesnesitelně zavánět zápachem kliniky; a myslím, že nejcennější díla budou jen ta, která se dovedou z těchto předpojatostí vymanit.

„Jakmile revoluce triumfuje a ujme se vlády, začíná umění hrozit strašlivé nebezpečí, skoro právě tak velké, jaké mu hrozí z nejhoršího útlaku fašismů: je to nebezpečí pravověrnosti, nebezpečí orthodoxnosti. Umění, které se podrobí orthodoxii, třeba orthodoxii doktriny nejzdravější, je ztraceno. Hyne v přitakávání, v konformismu. Vítězná revoluce má a musí nabídnout umělci nejprve a především svobodu. Bez ní umění ztrácí význam i cenu.

Walt Whitman napsal u příležitosti smrti presidenta Lincolnna jeden ze svých nejkrásnějších zpěvů. Kdyby však svobodný zpěv byl vynucen, kdyby se Whitman nutil psát podle rozkazu v souhlasu s dovoleným kánonem, ztratil by tento žalozpěv svou moc, svou krásu; nebo ještě spíš Whitman by jej nemohl napsat.

A poněvadž zcela přirozeně souhlas většiny, potlesk, úspěch, přízeň vedou obecenstvo k tomu, že taky ihned poznává a přitakává, to je ke konformismu, ptám se zneklidněně, zda v dnešním slavném Sovětském svazu neživoří, neznám davu, nějaký Baudelaire, nějaký Keats nebo Rimbaud, kterého právě pro jeho hodnotu je těžko slyšet. A přece na něm záleží nejvíc mezi všemi ostatními, neboť právě ti s počátku opovrhovaní — Rimbaudové, Baudelairové i Stendhalové — budou zítra největšími.¹⁾

¹⁾ Ale — namítne se mi — co dnes s nimi, s těmi Rimbaudy, Keatsy, Baudelairy i Stendhaly? Pro nás mají cenu jen potud, pokud obrázejí dodělávající a zkaženou společnost, jejímiž jsou smutnými produkty. Nemohou-li vzniknout v dnešní nové společnosti, tím hůř pro ně a líp pro nás, kdož se už nemůžeme ničemu naučit ani od

6

Sevastopol, poslední etapa naší cesty. V Sovětském svazu jsou bez pochyby města zajímavější a hezčí, ale nikde ještě jsem necítil tak ostře, jak zůstanu zamilován. V Sevastopolu jsem našel opět celou ruskou společnost, méně rezervovanou a méně vybranou než v Suchumu, nebo Soči, celý ruský život s jeho nedostatky, chybami, útrapami, běda!, vedle triumfů a úspěchů, které dovolují nebo slibují člověku víc štěstí. A podle rázu dní světlo hned stín zjemňovalo, hned jej naopak zas zesilovalo. Ale jako to nejsvětelnější, tak i to nejstinnější, co jsem tu viděl — všechno mne poutalo, druhdy bolestně poutalo k této zemi, k těmto sjednoceným národům, k tomuto novému klimatu, které přeje budoucnosti a odkud mohou vypučet věci nečekané... To všechno jsem měl opustit.

A už mne začala svírat úzkost posud neznámá: co řeknu po návratu do Paříže? Co odpovím na otázky, které jsem předvídal? Čekali ode mne jistě jednoduté úsudky. Jak jim vysvětlit, že mi v Sovětském svazu bylo (morálně) střídavě teplo a střídavě zima? Vyznáváje znovu svou lásku, měl jsem skrývat své výhrady a lhát přitakáváním

nich, ani od autorů jim podobných. Spisovatel, jenž nás dnes může poučit, je spisovatel, který se cítí docela volně v této nové společenské formě a kterého by to, co by ony tísnilo, uvádělo naopak v nadšení. Jinak řečeno spisovatel, který přitakává, gratuluje si a tleská.

Dobrá, myslím právě, že práce těchto přitakavačů mohou velmi málo poučit a že národ, který chce rozvinout svou kulturu nemá poslouchat jen je. Právě to, co nutí k přemýšlení, přispívá nejvíc ke kultivaci.

Řekl jsem už, co si myslím o literatuře ve funkci zrcadla, to je o literatuře, která se omezuje jenom na to, být odrazem (společnosti, události, epochy).

Pozorovat se (a obdivovat) může snad být první starostí společnosti ještě velmi mladé, ale bylo by smutné, kdyby tato první starost byla také starostí poslední a jedinou.

ke všemu? Nikoli, cítím velmi dobře, že jednaje, jak jednám, posloužil jsem jak samému Sovětskému svazu, tak i věci, kterou v našich očích představuje. Bylo by však velmi vážnou chybou spínat příliš úzce tyto dva pojmy, takže by ona věc mohla být činěna odpovědnou za to, čeho v Sovětském svazu litujeme.

Pomoc, kterou Sovětský svaz právě poskytuje Španělsku, nám ukazuje, jak šťastných úkonů je stále ještě schopen. Sovětský svaz nás stále ještě učí a udivuje.

Dodatek

1

Řeč pronesená na Rudém náměstí v Moskvě při pohřbu Maxima Gorkého (20. června 1936)

Smrt Maxima Gorkého nezachmuřila jen Sovětské státy, ale celý svět. Velký hlas ruského lidu, který se rozléhal z Gorkého úst, nalézal ozvěnu v krajích nejvzdálenějších. Vyjadřuji zde tedy nejen svou bolest osobní, ale bolest francouzské literatury, bolest evropské kultury, kultury celého světa.

Kultura zůstala dlouho údělem privilegované třídy. Aby kdo dosáhl kultury, musil mít volný čas: jedna třída lidí se lopotila, aby mohl malý počet jiných uživati života, vzdělávat se, a zahrada kultury, písemnictví a umění, zůstávala soukromým majetkem, kam měli přístup nikoli nejinteligentnější, nejschopnější, ale ti, kdo od mládí byli zbaveni nedostatku. Lze sice konstatovat, že inteligence nebyla nezbytně průvodkyní bohatství: v literatuře francouzské takový Molière, Diderot, Rousseau vyšli z lidu, ale jejich čtenáři byli lidé s volným časem.

Když Velká revoluce říjnová zdvihla hluboké masy ruských národů, na západě se říkalo, opakovalo se a věřilo, že tato velká vlna z hloubi zatopí kulturu. Nebyla kultura v nebezpečí, jakmile přestala být privilegiem?

Jako odpověď na tuto otázku seskupili se spisovatelé všech zemí s velmi jasným pocitem naléhavé povinnosti: ano, kultura je ohrožena, ale nebezpečí jí nehrozí od sil revolučních a osvobozenských, nebezpečí přichází naopak od stran, které se snaží ujařmiti tyto síly, zlomit je, dát ducha pod kbelec. Kulturu ohrožují fašismy, úzké a umělé nacionalismy, které nemají nic společného s pravým patriotismem, hlubokou láskou k vlastní zemi. Kulturu ohrožuje válka, k níž osudově a nutně tyto nenávistné nacionalismy vedou.

Měl jsem předsedat mezinárodní konferenci na obranu kultury, jež se koná právě v Londýně. Zlé zprávy o zdraví Maxima Gorkého mne zavolaly náhle do Moskvy. Na tomto Rudém náměstí, které vidělo už tolik slavných i tragických událostí, před mausoleem Leninovým, na něž je upřeno tolik pohledů, prohlašuji slavně jménem spisovatelů shromážděných v Londýně i jménem svým: péče a povinnost kulturu hájit, ochraňovat a znovu vzdělávat připadla velkým mezinárodním silám revolučním. Osud kultury je v našich duších spjat s osudem Sovětského svazu. Budeme ji bránit.

Jako nad zvláštními zájmy každého národa velká společná potřeba uvedla ve vzájemný styk proletářské třídy všech zemí, tak nad každou národní literaturou rozkvétá kultura utvořená z toho, co je sku-

tečně živoucího a lidského v jednotlivých literaturách každé země: „národního formou, socialistického obsahem“, jak to řekl Stalin. Napsal jsem častokrát, že spisovatel vzbudí nejobecnější zájem právě tím, že je nejosobitější, poněvadž právě nejosobnější stránka v něm odhaluje spolu jeho stránku nejlidštější. Žádný ruský spisovatel nebyl ruštější než Maxim Gorkij. Žádný ruský spisovatel nebyl obecněji poslouchán.

Byl jsem přítomen procesí lidu před katafalkem Gorkého. Nemohl jsem se nasytit pozorováním onoho množství žen, dětí, dělníků všeho druhu, jejichž byl Maxim Gorkij mluvčím a přítelem. Uvažoval jsem se zármutkem, že právě těmito lidem by byl v jiných zemích než Sovětský svaz vstup do sálu smutku zakázán, právě těmito lidem, kteří před zahradami kultury narážejí na strašlivý nápis: „Soukromý majetek, vstup zakázán“. A slzy mi vstupovaly do očí, když jsem si pomyslel, že to, co jim připadá už tak přirozené, mně, západníkovi, připadá ještě tak zvláštní.

A myslil jsem, že v Sovětském svazu existuje novinka velmi překvapující: až dodnes ve všech zemích světa hodnotný spisovatel byl téměř vždy více či méně revolucionářem, bojovníkem. Více či méně zastřeně, více či méně svědomitě myslil, psal proti nějaké věci. Odmítal přitakávat. Vnášel do duší a do srdcí kvas neposlušnosti, vzpoury. Kdyby lidé usedlí, vlády, autority, tradice byly jasnozřivější, neváhaly by označit ho za nepřítele.

Dnes v Sovětském svazu se otázka po prvé klade zcela jinak: spisovatel zůstává revolucionářem, ale není už opozičníkem.¹⁾ Naopak odpovídá přání množství, celého národa, a, co je nejpodivuhodnějšího, jeho vedoucích lidí. Takže tento problém jaksi mizí, nebo spíše je přenesen do tak nové roviny, že je duch tím zprvu zmaten. A nebude nejmenší slávou Sovětského svazu a podivuhodných dnů, které stále otrásají starým naším světem — že s novými hvězdami na novém nebi rozžehne i nové, až potud netušené problémy.

Maxim Gorkij bude mít ten zvláštní a slavný osud, že spojuje tento nový svět s minulostí a váže jej k budoucnosti. Poznal útlak předvčerejška, tragický zápas včerejška; pomáhal mohutně klidnému a zářivému triumfu dneška. Propůjčil svůj hlas těm, kdo se nemohli ještě ozvat, těm, jimž bude jeho zásluhou nasloucháno.

Od nynějška náleží Maxim Gorkij historii. Zaujme tam místo mezi největšími.

¹⁾ Tady jsem se zmýlil; běda! Brzy jsem to poznal.

2

Řeč k moskevským studentům (27. června 1936)

Soudruzi — představitelé sovětské mládeže, chtěl bych, abyste pochopili, proč jsem tak živě dojat tím, že jsem dnes mezi vámi. Proto je třeba, abych k vám mluvil trochu o sobě. Sympatie, již mi projevujete, mne k tomu zavazuje. Myslím, že si tuto sympatii trochu zasloužím. Mou zásluhou je, že jsem uměl na vás čekat. Čekal jsem dlouho, ale s důvěrou, s jistotou, že jednou přijdete. Nyní jste tu a vaše přivítání bohatě vyvažuje dlouhé mlčení, samotu a nepochopení, v němž jsem žil s počátku. Ano, opravdu považuji vaši sympatii za skutečnou odměnu.

Když v Paříži vznikla revue *Commune*, napadlo jejího redaktora a smělého iniciátora Louise Aragona, uspořádat anketu. Ptal se každého spisovatele ve Francii: Pro koho píšete? Neodpověděl jsem na tuto anketu a vyložil jsem Aragonovi, proč jsem neodpověděl. Poněvadž jsem nemohl, aniž bych se zdál domýšlivý, říci, co bylo pravdou: psal jsem vždy pro ty, kdo přijdou.

O potlesk jsem se nestaral; mohl přece přijít jenom od oné buržoasní třídy, z níž jsem sám vyšel a jejíž, pravda, součástí jsem ještě byl, kterou jsem však silně opovrhoval, právě pro to, že jsem ji dobře znal a proti níž se bouřilo vše, co jsem cítil v sobě nejlepšího. Poněvadž mé zdraví bylo slabé a nedoufal jsem, že budu dlouho živ, smířil jsem se s myšlenkou, že opustím tento svět, nepoznav úspěch. Pokládal jsem se dobrovolně za autora posthumního, jednoho z těch, jimž jsem záviděl jejich čistou slávu, kteří umřeli skoro neznámí, kteří psali jen pro budoucnost, jak to dělal Stendhal, Baudelaire, Keats nebo Rimbaud. Stále jsem si opakoval: ti, jimž jsou mé knihy adresovány, nejsou ještě narozeni, a měl jsem bolestný, ale povznášející pocit, že mluvím na poušti. Na poušti se to hezky mluví, když žádná ozvěna nehrozí skreslit tvůj hlas, když se nemusíš starat o ohlas svých slov a když je ovlivňuje jen snaha po upřímnosti. Musím podotknout, že je-li vkus publika porušen a konvence silnější než pravda, bývá tato upřímnost pokládána za afektaci. Ano, byl jsem pokládán za autora afektovaného. Dali mi to najevo tím, že mne nečtli.

Příklad velkých spisovatelů, které jsem jmenoval a kterým jsem se obdivoval, mne uklidňoval. Smířil jsem se s myšlenkou, že za života nebudu mít úspěchu, pevně přesvědčen, že budoucnost mi to vynahradí. Uschoval jsem si, jako si jiní schovávají seznam vyznamenaných ze střední školy, prodejní výkaz svých *Nourritures Terrestres*. Za dvacet let (1897—1917) našly přesně pět set kupců. Knihy

si nepovšimlo publikum ani kritika. Nebyl o ní napsán jediný článek; nebo, abych byl přesný, vyšly dva od mých přátel. Co tady říkám, je ostatně zajímavé jen s ohledem na neobyčejný úspěch, který kniha měla později a na vliv, který má na mladou generaci dnes. Ale to nebyla jen historie mých *Nourritures Terrestres*. Všeobecně první neúspěch každé z mých knih byl přímo podložen její cenou a novotou.

Nebudu z toho paradoxně uzavírat, že jen prostřední knihy mohou doufat v bezprostřední úspěch. Ne, to nemám zcela jistě na mysli. Chci jen říci, že hluboká cena knihy, uměleckého díla není vždy uznána hned, a pak, že umělecké dílo neobrací se jen k přítomnosti. Jediná opravdu statečná díla jsou poselství, kterým se často porozumí až později, co dílo, které toliko a příliš dokonale slouží bezprostřední potřebě, riskuje nebezpečí, že ukáže brzy svou naprostou bezvýznamnost.

Mladí lidé nového Ruska, nyní pochopíte, proč jsem vám adresoval tak radostně své *Nourritures Terrestres*, bylo to pro to, že nesete v sobě budoucnost. Budoucnost nepřijde z venčí, budoucnost je ve vás. A nejen budoucnost Sovětského svazu, neboť na budoucnosti Sovětského svazu závisí osudy ostatního světa. Vy budete dělat budoucnost.

Dejte pozor. Buďte bdělí. Spočívá na vás hrozná odpovědnost. Neodpočívejte na vavřínech, které vaši starší soudruzi zaplatili svými činy a svou krví. Zbavili nebesa nahloučených mračen, která zatemňují ještě mnoho zemí tohoto světa. Nebuďte nečinní. Nezapomínejte, že naše oči jsou z hloubi Západu upřeny na vás — s láskou, očekáváním a nesmírnou nadějí.

3

Řeč k leningradským literátům (2. července 1936)

Půvab, krása, historická výmluvnost Leningradu mne ihned svedly. Moskva svou svrchovanou zajímavostí zaujala mé srdce i mého ducha a (slavná)¹⁾ budoucnost Sovětského svazu rýsuje se tam mohutně. Zatím, co však v Moskvě jsem neviděl jiných historických památek kromě napoleonského výboje — marného to vypětí, za nímž okamžitě následovala katastrofa — četné stavby leningradské mi připomínají to, co bylo nejsrdčejšího a nejplodnějšího v duševních stycích Ruska s Francií. Rád bych viděl v těchto minulých stycích, v tomto duchovním závodění všeho, co tenkrát kultura měla nejušlechtlejšího, nejuniversálnějšího, nejnovějšího, nejsmělejšího, rád bych v tom viděl jakousi předzvěst, přípravu a nevědomý slib; ano, slib toho, co za dnešních dnů má uskutečnit revoluční internacionalismus.

Lze tu snad poznamenat, že minulé styky byly osobní, velkých duchů s (velkými)²⁾ monarchy, nebo velkých duchů mezi sebou. Dnes jsou styky, na nichž pracujeme a jež se tvoří, zcela jinak prohloubeny; jsou nesený souhlasem národů samých a spájejí v jediném objetí a nerozdílně intelektuály i dělníky všech druhů — věc to až dotud nevídaná. Nemluvím tu tedy jen jménem svým, ale vyjadřuje svou lásku k Sovětskému svazu, vyslovuji spolu city nesmírné masy francouzských pracovníků.

Přinese-li přítomnost má a přítomnost mých kamarádů nové možnosti duchovní výměny, budu se z toho z celého srdce radovat. Bojoval jsem vždy proti rasové přehradě, kterou jisté nacionalismy pokládají za nepřekročitelnou a která podle nich zabrání, aby se národové vůbec kdy dorozuměli, činíc ducha národů nesdělného a neproniknutelného duchem národa jiného. Jsem rád, že tu mohu prohlásit, že jsem od svého jinošství cítil zvlášť bratrskou disposici k tomu, co bylo tenkrát označováno za nepochopitelná tajemství slovanské duše, takže jsem se cítil v úzkém společenství s velkými autory vaší literatury, které jsem poznal a zamiloval si od té doby, co jsem opustil lavice lycea. S jakou vášní jsem četl — abych mluvil jen o mrtvých — Gogola, Turgeněva, Dostojevského, Puškina, Tolstého, později pak Sologuba, Ščedrina, Čechova, Gorkého, a mohu

¹⁾ Naznačili mi, že se sluší připojit „slavná“.

²⁾ Žádali mne, abych škrtl slovo „velkými“, poněvadž se toto adjektivum k monarchovi nehodí.

řící: s jakou vděčností zároveň, neboť mi přinášeli s uměním velmi osobitým překvapující odhalení o člověku všeobecně a o mně samém — to proto, že zkoumali oblasti duše, které, jak se mi zdálo, ostatní literatury nechávaly neprozkoumané, a zmocňovali se s jemností, silou i onou nediskretností, kterou dovoluje láska, s tím vším zároveň, největších hloubek lidské bytosti v tom, co je zároveň nej-speciálnějšiho i nejbezpečněji lidského. Pracoval jsem, seč jsem byl, a vytrvale na tom, aby Francie poznala a zamilovala si ruskou literaturu minulou i literaturu dnešního Sovětského svazu. Jsme mnohdy špatně informováni a můžeme se dopustit těžkých omylů, politováníhodných opominutí; ale naše zvědavost je horoucí, zvědavost má i kamarádů, kteří se k nám připojili: Pierre Herbart, Jef Last, Schiff- rin, Dabit a Gouilloux, z nichž dva jsou členy strany: chtějí právě tak jako já, aby naše cesta do Sovětského svazu nás poučila a dovolila nám po našem návratu lépe poučit francouzské obecnstvo, dnes neobyčejně zvědavé a žádostivé všeho toho, co nového může Sovětský svaz přinést našemu starému světu. Sympatie, kterou mi projevujete, dodává mi k tomu odvahy a těší mne, že vám mohu vyjádřit jmé- nem mnoha těch, kteří zůstali ve Francii, naši upřímnou vděčnost.

4

Protináboženský boj

Neviděl jsem protináboženská musea moskevská, ale navštívil jsem museum leningradské v katedrále svatého Izáka, jejíž zlatá bání vzorně září nad městem. Vnějšek katedrály je velmi hezký, vnitřek strašný. Velké náboženské malby, tam zavěšené, mohou svést k rouhání: jsou doopravdy škaredé. Museum samo není tak nevkusné, jak jsem se domníval. Šlo o to, postavit vědu proti náboženskému mytu. Průvodcové pomáhají líným duchům, které nemohou přesvědčit různé optické aparáty a tabulky z astronomie, přírodovědy a z anatomie. To všechno je slušné a nepřilíš vražedné. Vzato mnohem spíše z Recluse a Flammariona, než ze Lva Taxila. Popi na příklad nejsou nijak zle traktováni. Ale pár dní před tím jsem potkal v okolí Leningradu na cestě vedoucí do Petěrgofu opravdového popa. Pohled na něho byl výmluvnější než všechna protináboženská musea Sovětského svazu... Nebudu ho popisovat. Byl tak nestvůrný, směšný a politování hodný, že se zdálo, jako by si ho bolševici vymyslili jako strašáka k dokonalému vymýcení náboženských citů z vesnic.

Naopak nemohu zapomenout na podivuhodnou postavu mnicha, strážce velmi krásného chrámu, který jsme navštívili krátce než jsme přišli do X. Jak důstojně se choval! Jaká noblesa v rysech jeho obličeje! Jaká smutná a resignovaná pevnost. Nepromluvil k nám ani slova, neučinil jediného gesta; ba ani pohled s námi nevyměnil. Pozoruje ho, aniž o tom měl tušení, vzpomněl jsem si na „tradebat autem” z Evangelia, které dalo Bossuetovi podnět k velikému řečnickému výkonu.

Archeologické museum v Chersonesu v okolí Sevastopolu je také umístěno v kostele.¹⁾ Malby na stěnách byly zachovány, bez pochyby pro jejich provokativní škaredost. Jsou k nim připojeny vysvětlující nápisy. Nad postavou Kristovou je psáno: „Legendární osobnost, která nikdy neexistovala.”

Nemyslím, že Sovětský svaz vede obratně tuto protináboženskou válku. Marxisté mohli se v této věci jen držet historie, popírat Kristovo božství i třeba jeho existenci, když už chtěli, odmítat církevní dogmata, diskreditovat Zjevení, zvážiti lidsky a kriticky naučení,

¹⁾ V jiném kostele blízko Soči jsme byli přítomni taneční hodině. Na místě bývalého hlavního oltáře se točily párky při zvuku fox-trottu nebo tanga.

které přece jen přinášelo světu novou naději a revoluční kvas, tak mimořádný, jak jen bylo tenkrát možno. Mohli říci, v čem zradila církev; jak toto emancipační učení evangelia, bohužel za souhlasu církve, přispívalo k nejhoršímu zneužívání moci. Všechno bylo lepší než popírat, přikrývat mlčením. Nelze to odstranit se světa a nevědomost, v níž jsou v této příčině udržovány národy Sovětského svazu, ponechává je bez kritické obrany a bez očkování proti mystické epidemii, jíž je se stále obávat.

Kritisoval jsem zprvu s hlediska nejužšího jen praksi protináboženského boje, ale jsou tu i jiné věci. Neznalost a popírání evangelia a všeho, co z toho vyplývá, přispěje politování hodným způsobem k ochuzení lidstva a kultury. Nechci, aby mě tu někdo podezřívál a věřil nějakou zatuchlinu z první výchovy a prvního přesvědčení. Říkal bych totéž o řeckých mytech, o nichž si také myslím, že jsou hlubokým a trvalým naučením. Zdá se mi absurdním v ně *věřit*, ale stejně absurdní je, neznat onu část pravdy, která v nich tepe, a domnívati se, že je možno se s nimi vypořádat úsměvem a pokrčením ramen. Víím dobře, jak náboženství může zdržovat vývoj lidského ducha, víím, jakou rýhu do něho může vyrýt víra, a domnívám se, že bylo správné nového člověka od toho všeho osvoboditi. Připouštím také, že pověra za pomoci popů udržovala na venkově a všude jinde (navštívil jsem pokoje carevny) hroznou mravní špinu, a chápu, že cítili potřebu, jednou to všechno pročistiti, ale... Němci mají skvělý obraz — jehož ekvivalent ve francouzštině marně hledám — aby vyjádřili to, co je mi obtížné vyslovit: *vylili z necek s vodou i dítě*. To je následek špatného rozeznávání a přílišného spěchu. Možná, že voda byla špinavá a páchla, není mi tak těžko tomu věřit, dokonce tak špinavá, že se už nedbalo o dítě; vylili jedním rázem všechno bez kontroly.

A slyším-li nyní vyprávět, že z tolerance, přizpůsobování lijí zase zvony, mám nemalý strach, aby to nebyl počátek, aby se necky zase neplnily špinavou vodou... a dítě chybělo.

5

Ostrovskij

Mohu mluvit o Ostrovském jen s hlubokou úctou. Kdybychom nebyli v Sovětském svazu, řekl bych: je to světec. Náboženství nevytvořilo postav krásnějších. Tady je důkaz, že neformuje takové postavy samo. Postačí k tomu horoucí přesvědčení i bez víry v budoucí odměnu — bez jakékoli odměny, kromě zadostučinění, že byla splněna přísná povinnost.

Následkem jakési nehody Ostrovskij oslepl a byl ochromen... Zdá se, že duše Ostrovského, zbavena veškerého styku s vnějším světem a nemohouc najít základnu, na níž by se rozprostřela, vyvinula se do výšky.

Tísňíme se u postele, kterou už dlouho neopustil. Sedím u jeho hlavy, podám mu ruku, kterou chytí, chtěl jsem říci, které se zmocní jako pojítka se životem. A po celou hodinu, co trvala návštěva, jeho hubené prsty neustále hladily moje, tiskly se k nim, vyzařující opar chvějivé sympatie.

Ostrovskij nevidí, ale mluví a slyší. Jeho myšlenka je o to aktivnější a napjatější, že ji nemůže nic rozptylovat, leda fyzická bolest. Ale nenařká si a jeho hezký obličej nalézá ještě schopnost se usmívat navzdory této pomalé agonii.

Pokoj, v němž leží, je světlý. Otevřenými okny vpadá do něho zpěv ptáků, vůně květin ze zahrady. Jaký klid všude! Jeho matka, sestra, přátelé, návštěvníci stojí diskretně nedaleko postele, někteří si zaznamenávají naše slova. Řekl jsem Ostrovskému, jak neobyčejnou posilu čerpám z podívané na jeho pevnost, ale chvála ho, jak se zdálo, tísnila; čemu se třeba obdivovat, to je Sovětský svaz, to je naplnění ohromného úsilí, zajímá se jen o to, ani o sebe ne. Třikrát jsem se loučil ze strachu, abych ho neunavil, neboť jsem předpokládal, že takový stálý žár vyčerpává, ale prosí mne, abych ještě zůstal; je cítit, že má potřebu mluvit. Až odejdeme, bude mluvit dál, a mluvit, to u něho znamená diktovat. Tak mohl napsat (dát napsat) knihu, v níž vypravoval o svém životě. Říká mi, že nyní píše druhou. Pracuje od rána do večera a hluboko do noci. Diktuje bez ustání.

Vstávám a chci konečně odejít. Prosí, aby mne směl objat. Kladu své rty na jeho čelo a stěží zadržuji slzy. Zdá se mi náhle, že ho znám odedávna, že opouštím přítele; zdá se mi také, že to je on, jenž nás opouští, a že se loučím s umírajícím... Ale trvá to už měsíce, říkají mi, co je takto na prahu smrti a co jen vnitřní žár udržuje v tomto chabém těle tento plamen blízký uhašení.

6

Kolchoz

Tak tedy 16 rublů 50 kopejek denního platu. To by nebylo tak moc. Ale brigádýr jedné z kolchozních brigád, s nímž se dlouho bavím, co moji kamarádi se koupají (neboť kolchoz je na břehu moře), mi vykládá, že to, co se nazývá „pracovním dnem“, je konvenční míra a že dobrý dělník může dostat dvojnásobný, ba i trojnásobný „denní plat“ za den.¹⁾ Ukazuje mi sešitky se záznamy pro každého a řád, který všichni a všechny dostanou do ruky. Stanoví se v něm normy nejen o kvantitě, ale i o kvalitě práce. Vůdcové pracovních družin ho o pracovním výkonu informují a teprve podle těchto informací vypracuje brigádýr platební listinu. To vyžaduje dost složitého účetnictví a brigádýr se netají, že je trochu přepracován, ale je přesto spokojen, neboť má na svém osobním kontu (ekvivalent za) 300 pracovních dnů od počátku roku (máme 3. srpna). Tento brigádýr vede 56 lidí, mezi ním a jimi jsou vůdcové skupin. Tedy hierarchie, ale základní plat za „den“ zůstává pro všechny stejný. Kromě toho užívá každý osobně produktů své zahrady, kterou obdělává, když se byl zhostil své práce v kolchozu.

Pro tuto práci nejsou v řádu hodiny stanoveny: každý pracuje kdy chce, není-li zvlášť nutného případu.

To mne přivede k otázce, neexistují-li jednotlivci, kteří si napracují méně než ono „denní“ měřítko. Ne, to se neděje, zněla odpověď. Bezpochyby tento „denní plat“ není průměr, ale minimum, dost lehce dosažitelné. Kromě toho mazaní lenoši by byli z kolchozu brzy vyloučeni, jehož výhody jsou tak velké, že se lidé snaží naopak do něho vstoupit, stát se jeho částí. Ale marně: počet kolchozníků je omezen.

Tito privilegovaní kolchozníci by si tedy vydělali měsíčně průměrně 600 rublů. „Kvalifikovaní“ dělníci dostanou mnohdy mnohem víc. Pro dělníky nekvalifikované, jichž je nesmírná většina, činí denní mzda od 5 do 6 rublů.²⁾ Prostý nádeník vydělá ještě méně.

¹⁾ Kalkulace dovolují dělení „pracovních dnů“ na desetinné zlomky.

²⁾ Mám připomenout, že rubl teoreticky platí 3 franky, to jest, že cizinec, přijde do Sovětského svazu, koupí každou jednorublovou bankovku za tři franky? Ale kupní hodnota ruble nepřevyšuje téměř hodnotu franku, naopak mnohé potraviny, i nejpotřebnější, jsou ještě dražší (vejce, mléko, maso, zvlášť máslo atd...). Co se týče oděvů...!

Stát, zdá se, by je mohl odměňovat líp. Ale poněvadž by už nebylo potravin pro konsum, zvýšení mezd by vedlo jen ke zvýšení cen. Tak zní aspoň námitky.

Zatím mzdové rozdíly zvou ke kvalifikaci. Je nadbytek nádeníků, chybějí specialisté, kádry. Pracuje se plnou parou, aby byli vytvořeni. A ničemu se snad tolik neobdivuji v Sovětském svazu, jako prostředkům ke vzdělávání, umístěným téměř všude na dosah nejnižších dělníků, aby jim dovolily (záleží na nich) povznést se nad jejich nejistý stav.

7

Bolševo

Navštívil jsem Bolševo. Byla to s počátku malá vesnička, náhle na objednávku vyrostlá ze země, tuším před šesti lety, na popud Gorkého. Dnes je to dost významné město.

Má velkou zvláštnost: všichni jeho obyvatelé jsou bývalí trestanci: zloději, vrahové... Zřízení i ustavení města vedla tato myšlenka: zločinci jsou oběti, lidé zbloudilí, a racionální převýchova může z nich udělat znamenité sovětské občany. Bolševo to dokazuje. Město prosperuje. Byly tam zřízeny továrny, které se brzy staly továrnami vzornými.

Všichni obyvatelé Bolševa, polepšení, řízení vlastní samosprávou, jsou nyní horlivými pracovníky, žijí klidně, spořádaně, pečují zejména o pořádek a žízni po vzdělání; proto jsou jim dány k dispozici všechny prostředky. Zvou mne, abych se obdivoval nejen jejich továrnám, ale i shromážděním, jejich klubu, knihovně, všem zařízením, které skutečně vyhovují náročným požadavkům. Nic tak neposílí, nepovzbudí, neupokojí, jako tato návštěva. Skoro by mohla zrodit myšlenku, že všechny zločiny je přičísti nikoli na vrub toho, kdo je spáchal, ale na vrub společnosti, která ho k spáchání zločinu žene. Vyzvali jednoho z nich, pak druhého, aby mluvil a vyznal své někdejší zločiny, vypravoval, jak se obrátil, jak došel k poznání o znamenitosti nového režimu, a o osobním zadostučinění, které pociťuje z faktu, že je mu podřízen. A to mi podivně připomíná řady nabádavých zpovědí, které jsem před dvěma lety slyšel ve švýcarském Thunu na velkém shromáždění adeptů oxfordského hnutí. „Byl jsem hříšník a člověk nešťastný; konal jsem zlo; ale nyní jsem to pochopil; jsem zachráněn; jsem šťasten“. To všechno je trochu hrubé, trochu příliš jednoduché a nechává psychologa o žízni. Přesto je Bolševo jedním z největších úspěchů, jimiž se může nový sovětský stát pochlubit. Nevím, zda v jiných zemích je člověk tak kujný.

8

Bezprizorní

Nemyslel jsem, že ještě uvidím *bezprizorné*.¹⁾ V Sevastopolu je jich nadbytek. A říkají mi, že v Oděse je jich ještě víc. Nejsou to zcela tíž jako v prvních dobách. Ti dnešní mají snad ještě rodiče na živu: tyto děti utekly z rodné vsi mnohdy z touhy po dobrodružství, častěji však, poněvadž si myslely, že nikde jinde nemůže být taková chudoba a hlad jako u nich. Některým není ještě deset. Poznáte je podle toho, že jsou mnohem víc (nechci říci líp) oblečeni než děti ostatní. Výklad je snadný: nosí všechn svůj majetek na sobě. Ostatní děti mají na sobě často jen plavky (je léto a tropické vedro). Chodí po ulicích bosy s nahým tělem a není v tom vždy třeba vidět známku chudoby. Jdou z lázní, vracejí se tam. Mají domov, kde si mohou nechat ostatní šat pro deštivé dny, na zimu. Bezprizorný nemá domova. Vedle plavek nosí obyčejně roztrhanou halenu.

Čím se živí bezprizorní? Nevím. Ale vím, že hltají chleba, mají-li zač si jej koupit. Většina je přesto veselá, ale někteří vypadají, jako by chtěli už už slabostí omdlít. Bavíme se s některými, získáme si jejich důvěru. Skončí to tak, že nám ukazují místo, kde přespávají, když počasí nedovolí spát pod širým nebem: je to blízko náměstí, kde se tyčí Leninova socha, pod sloupovou galerií, která dominuje nad přístavem. Na levé straně, sestupujeme-li k moři, jsou v jakési prohlubině galerie malá dřevěná dvířka, která netlačíme, ale přitahujeme k sobě — jako to dělám jednoho rána, když tam nechodí mnoho lidí, neboť se bojím, abych neodhalil jejich skrýš a nezařinil jejich vystěhování — a octnu se před koutem, velkým jako alkovna bez jakéhokoli otvoru, v němž vidím spát schouleného na pytli jako kočku, malého hladového tvorečka. Zavru dvířka nad jeho spánkem.

Jednoho rána není naše známé bezprizorné vidět (obyčejně se potloukají kolem velkého parku). Pak jeden z nich, kterého přece zastihneme, nás poučí, že policie udělala šřáru a že všichni ostatní jsou v base. Dva z mých kamarádů ostatně byli při šřáře. Milicionář, když se ho ptali, řekl, že budou dáni do státního ústavu. Druhého dne jsou tu už zase všichni. Co se stalo? „Nechtěli nás!“, povídají chlapi. Nebyli to spíše oni, kdo se nechtěli podrobit trochu předepsané disciplině? Utekli znovu? Policii by nebylo tak těžké je zas chytit. Zdá se, že by měli být šťastni, když je někdo chce vytrhnout z bídy. Mají raději než to, co se jim nabízí, bídu se svobodou?

¹⁾ Opuštěné děti.

Viděl jsem zcela malého chlapíčka, sotva osmiletého, kterého vedli dva civilní detektivové. Musili být dva, neboť cvrček se bránil jako malá šelma; vzlykal, vriskal, kopal, chtěl kousat... Asi za hodinu potom spatřím na témž místě totéž dítě, už uklidněné. Sedělo na chodníku. Jeden detektiv stál nad ním a mluvil k němu. Chlapec se už nesnažil utéci. Přijelo velké auto, zastavilo se. Detektiv pomohl dítěti vstoupit a auto je odvezlo. Kam? Nevím. A vypravuji-li tuto drobnůstku, je to proto, že málo věcí mne v Sovětském svazu dojalo tak, jako chování tohoto člověka k onomu dítěti: přesvědčivá měkkost hlasu (oh, jak bych chtěl rozumět, co říká), laskavost, kterou uměl vložit do svého úsměvu, mazlivá něha jeho objetí, když je na rukou zdvihal do vozu... Myslil jsem na Dostojevského *mužika Mareje*¹⁾ a na to, že stálo za to, jet do Sovětského svazu, abych toto viděl.

¹⁾ Deník spisovatelův.

Doslov

André Gide a Sovětský svaz

...svoboda a chléb pozemský, dostatek pro každého, jsou zároveň nemyslitelné, neboť nikdy, nikdy se nedovedou mezi sebou podělit.

Dostojevského Velký inkvizitor v Bratrech Karamazovech.

Teprve ve společnosti komunistické se může každé individuum, každá osobitost každého individua rozvinout co nejdokonaleji.

André Gide na kongresu spisovatelů v Paříži 22. června 1935.

Gidovu knížku, kterou tuto českému čtenáři představujeme, by si měl přečíst přítel i nepřítel Sovětského svazu a jeho role v evropské kultuře. Snaží se říkat pravdu s láskou a přehání bez zaujetí. Je to svědectví o prudkém citovém dobrodružství jejího autora a kus kroniky evropského ducha v dvacátých a třicátých letech tohoto století.

Když před čtyřmi lety v „Zápiscích z deníku“, otiskovaných v Nouvelle revue française, se přihlásil André Gide ke komunismu, prose jen o „místo a zřetel k individuu“, kroutilo nad tím mnoho lidí povážlivě hlavami. Jak — tento zarytý spiritualista a systém, založený na materialistické základně? Jak — tento rafinovaný ochutnavač životních sensací a továrensky strízlivá atmosféra sovětská? Jak — tento řevnivý individualista a tuhá, strohá disciplína rodičího se kolektiva? Jaká byla asi únava „této duše unavené svou samotou“, jaké zoufalství nad Evropou, jaký otřes válkou a jaká chmurná perspektiva do budoucnosti, která ji dovedla k této tak zvané konverzi!

Ale André Gide šel důsledně dál: tvrdě, že „ke komunismu ho přivedla četba evangelia“, prohlásil slavnostně na pařížském kongresu spisovatelském, že „zůstává hluboce individualistou, jsa v plném souhlasu s komunismem, ba za pomoci komunismu“ a že svoboda každého individua bude zaručena teprve ve společnosti komunistické. Tady už bylo zcela jistě nedorozumění. Sověty při-

jaly Gidovu konversi s nadšením. Gide byl letos v létě (červen, červenec, srpen) pozván do Sovětského svazu, mluvil nad rakví Gorkého v červnu na Rudém náměstí, projel velký kus soustátí, byl oslavován, fotografován, interviewován, hýčkán. Tady bylo také nedorozumění. Konflikt uzrával.

Napsal jsem tenkrát při kritice stanoviska Gidova:

„Vlna komunisujícího sovětofilství, která proběhla (naší) republikou kolem roku 1925, dorazila na břehy Seiny teprve nedávno. Jsme o deset let přemýšlování dál a známe taky sovětský vývoj blíž. Nezapomněli jsme posud loňské řeči Bucharinovy na kongresu spisovatelů v Moskvě o protiindividualistickém charakteru vedoucího stylu sovětského, socialistického realismu, a viděli zblízka drsné a logické drcení poslední generace individualistické. Synthesa gidovská (synthesa individualismu a kolektivismu) bude snad pravdou za desetiletí, za generaci, za sto let, dnes svou věčností mlhou zamlžuje bojiště, dialektickými pavučinami otupuje zbraně. I čistě po hegelovsku obě protivy, tady individualismus a kolektivismus, musí se nejprve změřit bojem, obě zrušit, aby mohly být povýšeny (hegelovské *aufgehoben*) v nový plodný celek — a my jsme na samém začátku této bojové periody.” (Literární noviny, září 1935.)

Gidova knížka „Návrat ze Sovětského svazu”, vyšla letos v listopadu a kladoucí počet z Gidova zájezdu do země sovětů (červen, červenec, srpen), je výslednicí tohoto nedorozumění a srážky Gidových představ se sovětskou skutečností. Srážka není zbytečná a dokazuje mou thesei, že otázka individualismu a kolektivismu bude po několik příštích desetiletí osou pohybu evropského ducha. Proto není zbytečné zabývat se jí šir. Vždyť tu právě začíná se boj, o kterém jsem mluvil.

Co vytýká s tak bolestnou upřímností Gide? Pomineme-li maličkosti, tedy nejvíce nesvobodu, konformismus, to jest přitakávání k existujícímu nebo tvořícímu se řádu, neprodyšné uzavírání hranic proti cizině, a z toho vyplývající neznalost zahraničí, kult Stalina, komplex povýšenosti, a jako základní notu toho všeho nedostatek ducha kritiky. Není tu mou věcí, strohý a vojácký systém sovětský hájit,

chci jen omezit některé příliš povšechné Gidovy generalisace, ukázat plošinu, s níž soudí, a její základní rozdílnost od plošiny, na níž budují sověty, a stvořil tak platformu pro našeho čtenáře, s níž by mohl sledovat vývody André Gida kriticky.

Zásadní chybou je, že Gide si neuvědomil, že naráží na nový, rodící se *kolektiv*, to je systém (hospodářský i) kulturní s vlastními měřítky, s vlastními pojmy — někdy západoevropskými slovy s jiným pojmovým obsahem — s vlastní hierarchií hodnot. Tvrdí-li Gide v tomto spisku (III. hlava), že ruský dělník „se pokládá za šťastnějšího a *jest* šťastnější než dělník francouzský” (i když jeho štěstí je složeno z naděje, důvěry a nevědomosti), tvrdí-li, že mnoho mladých lidí sovětských by se *divilo*, kdyby jim někdo říkal, že myslí nesvobodně (V. hlava) — je zcela jasno, že pod slovem štěstí a svoboda si představují kritik i kritisování něco zcela jiného. Čili, že mluví každý jinou řečí. Přesně totéž se přihodilo v roce 1929 i nebožtíku Panait Istrati a reagoval na to svým trojsvazkovým dílkem *Vers l'autre flamme* (Paříž, 1929). A právě v poslední době prožívá a vypořádává se s takovou reakcí A. Rudolf ve svých knížkách: *Abschied von Sowjetrußland*, *Drei Jahre in Sowjetrußland* a *Die Wiederentdeckung Europas*. Sovětská kritika na takové knížky odpovídá velmi sumárně a naivně: pamflet, klep, pomluva napsaná zdánlivými přáteli nebo vyzvědači, kteří se pod maskou „kajících” měšťáků nebo maloměšťáků vloudili do jejich přízně a do Sovětského svazu.

Věc není tak jednoduchá. A je jen další známkou, jak tyto dva systémy se od sebe vzdalují, jak daleko odplouvá (hospodářský i) kulturní blok sovětský od bloku západoevropského.

Tito výletníci — o jejichž upřímnosti nechci pochybovat — hřeší třemi hříchy: zakládají svůj poměr k novému systému mnohem více na citu než na rozumu, vidí v Sovět-

ském svazu omylem jen jakési pokračování Evropy směrem na východ a mluví i myslí o nových, namnoze nezformovaných a právě se vylíhnuvších věcech terminologií a slovy Západu.

Tak tedy: nesvoboda. Existuje? Existuje. Sypký lidský materiál je sověty pěstován do kolektiva tvrdě a bez rukaviček: pronikavou a bezohlednou propagandou, systémem úderníků a stachanovců jako vzorů a příkladů pro kolektiv, unifikací veřejného mínění (respektive toho, čemu se u nás veřejné mínění říká), veřejnými širokými diskusemi o věcech morálky i umění (zjednodušujícími věci až na kost), všesvazovými učebními soudními procesy výrobními i politickými, hromadnými slavnostmi, ctěním vůdců jako pojítka a tmele, odstraňováním soukromí, občasnými ostrými kampaněmi pro speciální sezonní hesla. Tak tedy tato nesvoboda existuje, a bylo by dětskou hrou ji sofisticky změkčovat. Ale tato nesvoboda je právě nutným rubem kolektiva, je cenou a výkupným za onen, prozatím nevelký, rozptýl fyzického blahobytu na velkou část členů kolektiva. Už před šedesáti lety jasnozřivý Dostojevský nadhodil ve scéně Velkého inkvizitora (V. kniha *Bratrů Karamazových*) otázku, zda lze vůbec sloučit svobodu a „chléb pozemský s dostatek pro každého“. A naznačuje tam jediný princip, který by *mohl* sloučit svobodu, „chléb nebeský“, s chlebem pozemským: je jím náboženství. Není sporu o tom, že by náboženství mohlo být oním harmonisujícím principem. Ale je jím? Umí jím být? Dnes?

Tady se dostáváme — podívejme se věci do očí brutálně a bez sentimentalit — k otázce lidského materiálu vůbec. Snese tento materiál, křehký, drobivý, těžko vypočitatelný a těžko ovladatelný, materiál malé specifické váhy, vůbec a en gros — bez preparace náboženstvím — dar svobody? To je velká, osudová otázka, kterou nám klade vývoj Evropy posledních let.

Sověty se tedy rozhodly při volbě mezi chlebem nebeským a chlebem pozemským pro chléb pozemský. A to měl mít Gide na paměti, když do Sovětského svazu jel a než psal svá velká slova o individuu v komunistické společnosti.

Pojem svobody je prozatím nejvyšší pojem individualistického systému; nejkrásnější stránky evropských dějin jsou jím inspirovány; staletí bojů, obětované generace, žaláře a krev jej posvětila. Ale — je to právě individualistický *hospodářský* řád, který se dostává do rozporu s největší slávou individualistické kultury. Poslechněme si kritiku s opačného břehu: Slova G. K. Chestertona v řeči pro rozhlas (otištěné ve „Freedom”, Londýn 1936):

„Neočekávejte, že já, anebo nějaký jiný katolík připustím, že moderní svět... lidem svobody přidal: odpovídám, že skoro zrušil všechnu svobodu... Mám jakýsi smysl pro lidská práva: mám však daleko silnější smysl pro lidské potřeby. Dnešní postupující svoboda obětovala obecná práva a potřeby lidí ve prospěch potřeby několika málo jednotlivců projevovati své mínění. Svobodu dostali pouze lidé jako já a nikdo jiný. Monopoly a kapitály ovládané bez jakékoli morálky udělaly z vydobyté svobody nesmysl. Každý Angličan má právo projevovati vlastní mínění: ale přibližně pěti milionářům patří všechny listy, v nichž je možno to mínění projevovat.”

V obdobné situaci, jako svoboda, je dnes i sovětská kultura. Co jí Gide vytýká, lze zhruba shrnout do výtky vulgarisace. Slyšel jsem na to asi před deseti lety skvělé bonmot: vulgarisace kultury? Ano, ale zato kulturisace vulgu. Tady je jako ve vajíčku celý problém: cenou a výkupným za tuto vulgarisaci je vnášení kultury do nejširších vrstev. Jinak (snad prozatím) to nejde. Oběť je příliš veliká, nesnesitelná? Možná, ale tento princip s jeho světlem i stínem musím mít na paměti, když chci objektivně kritizovat.

Tak je tomu i s ostatními vývody Gidovými. Jsou valnou většinou správné a bystré. Ale dívají se na velmi složité problémy s jedné strany. Vidí jen stíny a jen světla, zapo-

mínají na druhou stránku obrázku. Sovětský komplex povýšenosti je jen lícem zoufalého ruského sebebičování a pesimismu, které tak dlouho bylo (přes toho Gogola) základní notou jejich pohledu na svět. Neznalost ciziny? Jak je tomu dávno, co kordon, kterým se dnes sověty chrání proti cizině, stavěla celá západní Evropa proti Sovětskému svazu, jako teritoriu zasaženému morem. A dosahuje-li dnes co stupně nevědomosti sovětského člověka o západní Evropě, pak je to jen stupeň nevědomosti západníka o Sovětském svazu.

Myslím, že někteří spisovatelé z gidovského kruhu jsou kořenu věci blíží než Gide. Tak píše André Malraux v předmluvě k *Le temps du mépris* (Paříž 1935):

„Skutečným nepřítelem tu je individualismus, neurčitý, rozptýlený celým devatenáctým stoletím, který spíše než z vůle tvořit celého člověka, zrodil se z fanatického zdůrazňování rozdílů... Jednotlivec se staví na odpor kolektivu, ale žije jím. A daleko méně záleží na tom, vědět, čemu se brání, než čím žije... Je nesnadno být člověkem. Ale není tak těžké stát se jím, prohlubujeme-li raději svou sounáležitost, než abychom pěstovali svou odlišnost — a prvé stojí nejméně tak jako druhé v tom, čím člověk je člověkem, čím se překonává, roste, vynalézá nebo se projevuje.“

Pokusíme se o několik závěrů: věc, o niž v Sovětském svazu dnes nejvíce jde, je, zda, jak brzy a jakou *kolektivistickou morálku* se mu podaří vypracovat. Bude-li stejně závazná, průbojná, podnětná a pružná, jako byla kdysi morálka individuální. Nepodaří-li se to, celý pokus přes všechny oběti ztroskotá, podaří-li se to, dostaneme zcela nový útvar hospodářský, politický, kulturní i morální, který je dnes ještě těžko definovat i pojmenovat.

Nám pak, zde v republice, nezbyvá, než pečlivě a *kriticky* sledovat tento dravý konflikt dvou systémů, hledat stíny a světla na obou stranách, pokoušet se o samostatnou syntézu, neboť jak jsem napsal už před rokem v citovaném článku v *Literárních novinách*: „Bude-li syntéza, nebude to tento individualismus, ba, snad ani tento a takto kon-

kretisovaný kolektivismus, co, povýšeno, zušlechtěno, přetaveno vytvoří nový řád dětem zmučené Evropy.”

Osud kultury není v našich myslích spjat jen s osudem Sovětského svazu, André Gide, ale i s osudem demokracií ve Španělsku, ve Francii a v Československé republice. A my ji obhájíme — tu kulturu.

V Praze v prosinci 1936.

Boh. Mathesius.

Obsah

Předmluva

1. Kapitola 11
2. Kapitola 19
3. Kapitola 26
4. Kapitola 36
5. Kapitola 41
6. Kapitola 47

Dodatek

1. Řeč při pohřbu Gorkého 51
2. Řeč k moskevským studentům 53
3. Řeč k leningradským literátům 55
4. Protináboženský boj 57
5. Ostrovskij 59
6. Kolchoz 60
7. Bolševo 62
8. Bezprizorní 63

Doslov

- André Gide a Sovětský svaz (Boh. Mathesius) 65

Obzory

10

A. Gide: Návrat ze Sovětského svazu (Retour de l'U. R. S. S.). Přeložil a doslov napsal Boh. Mathesius. Upravil Ladislav Sutnar. Jako 438. svoji publikaci v prosinci 1936 vydalo Vydavatelstvo Družstevní práce v Praze, zapsané společenstvo s ručením obmezeným. V 1400 výtiscích typy Bodoni vytiskla knihtiskárna Solidarita, Praha XII. Vazbu provedlo knihařství Družstevní práce.